

ERMENİ MESELESİ BAĞLAMINDA DİYARBAKIR SÜRYANİLERİ VE TURABDİN İSYANLARI

In The Context of Armenian Issue, The Riots of Diyarbakır's Syriacs Anddd Turabdin's

Oktay BOZAN*

ÖZET

Osmanlı Devleti, idaresi altındaki gayrimüslimleri din ya da mezhep esasına göre örgütleyerek idare etmiştir. Bu idare şekline “Millet sistemi” denilmekte olup ve her türlü din ve dâhili işlerde halklar serbest bırakılmıştır. Süryani Milleti İstanbul’un fethi sonrasında hukuki olarak Ermeni Patrikhanesine bağlanmıştır. Tarihsel olarak Ermenilerle Süryaniler aynı dinin mensupları olup ve genellikle aynı şehirlerde yaşarlardı. Süryaniler ile Ermeniler arasında XIX. yüzyılın ortalarına kadar önemli sayılabilecek herhangi bir anlaşmazlıklar meydana gelmemiştir. XIX. yüzyılın sonlarında Ermeni komiteleri Diyarbakır’ın da içerisinde bulunduğu Doğu vilayetlerinde devlete karşı isyanlara girişmişlerdir. Ermeniler Süryanileri kendilerine destek vermeye zorlamışlardır. Bu girişim Süryaniler ile Ermeniler arasındaki ilişkilerin bozulmasına neden olmuştur. 1 Kasım 1895’de Diyarbakır vilayetinde meydana gelen Ermeni olaylarında Müslümanların yanı sıra Süryaniler de olumsuz etkilenmiştir. Ancak buna rağmen özellikle Süryani din adamlarının tavrı çok etkili olmuştur. Süryani toplumu genellikle Ermenilere karşı devletin yanında yer almıştır. Bu süreçte Süryaniler toplumsal barışın tesisi için mücadele etmişlerdir. Dolayısıyla Süryaniler tahkikat komisyonlarına sundukları raporlarda olayların müsebbibinin Ermeniler olduğunu dile getirmişlerdir. Bununla birlikte I. Dünya Savaşı sırasında Ermenilerle birlikte hareket eden bir takım Süryanilerin Diyarbakır valisi tarafından tehcire tabi tutulmuşlardır. Bu kişilerin yakınları Midyat bölgesinde Süryanilerin hükümete başkaldırısına sebep olmuştur. Ermeni tehcir kafilelerinden kaçan bazı Ermeni ve Süryaniler Midyat ve çevresini (Turabdin) kendileri için korunaklı bir üs olarak seçmişlerdir. Bu da isyanın daha da büyümesine yol açmıştır. İsyân Temmuz 1915’de kısa süre içerisinde Hezak-Cizre bölgesini içine alacak şekilde genişlemiş ve ancak 1915 yılı sonunda bastırılmıştır.

Anahtar Kelime: Diyarbakır, Midyat, Ermeni, Süryani, Vali Mehmet Reşit

ABSTRACT

The Ottoman State had non-Muslim, ruled by herself within an organization , administered on the basis of religion and sact. The model of administration is called as “National System” and people were released in internal affairs and religion. After the conquest of Istanbul, Assyrian Nation is connected to the Armenian Patriarchite legally. Historically, the Armenians and Assyrians are members of the same religion and usually live the same city. Any disputes considered as important between the Armenians and Assyrians has not occurred since the mid-century. At the end of XIX century, Armanian Committees revolted against the government in the eastern province comprising Diyarbakır. Armenian had Assyrian forced to support themselves. This initiative has led to a deterioration of relations between the Armenians and Assyrians. Assyrians besides Müslims were adversely affeten in the sequence of events occurred by Armenians in Diyarbakır province, Nowember 1, 1895. However, despite the attitude of especially Syriac clergy has been very effective. Syriac society is usually located next to the State against the Armenian. In this process, the Assyrians fought fort he establishment of social peace. Therefore, Syrian have expressed in their report subbitted to the inquiry commision that Armenian were responsible for the events. However, Assyrians moving a team with the Armenians during the World War I were subjected to deportation by the governor of Diyarbakır. The relatives of these people had caused Assyrians to revolt against government in Midyat region. Some Armanians and Assyrians fleeing from relocation convoys chose Midyat and its surroundings (Turabdin) as a protected base for themselves. This has led to the further growth of the revolt. The revolt has been expended to include the area of Hezak-Cizre in a short time, July 1915 and was only expressed by the end of 1915.

Key Words: Diyarbakır, Midyat, Armenian, Assyrian, Governor Mehmet Reşit.

GİRİŞ

Bu çalışmada XIX. yüzyılın sonlarında Diyarbakır'da meydana gelen Ermeni olaylarından ve I. Dünya Savaşı sırasında Ermenilere uygulanan tehcirden Diyarbakır Vilayeti'ndeki Süryanilerin nasıl etkilendikleri ele alınacaktır. 1877-1878 Osmanlı Rus Savaşı sonrasında uluslararası bir mahiyet kazanan “*Ermeni meselesinin*”, özellikle Anadolu'da yaşayan diğer gayrimüslim unsurların Müslümanlarla olan ilişkilerini gölgelediği izlenimi doğmaktadır. Bu çalışmayla iki amaç hedeflenmektedir; birincisi Süryanilerin, Ermeni olayları sırasında Ermenilere ve devlete karşı nasıl bir politika takip ettiği ortaya konulacaktır. Böylece Diyarbakır Vilayeti'ndeki Müslümanlar ile Ermeniler arasında yaşanan olaylardan Süryanilerin nasıl etkilendiği ve meydana gelen olaylara Süryanilerin bakışı ortaya konulacaktır. İkinci amaç ise uluslararası kamuoyunda ve bir takım ülkelerin parlamentolarında Ermenilerden sonra Süryanilerin de Osmanlı Devleti tarafından “soykırıma” tabi tutulduğu yönündeki iddiaların tarihsel mahiyeti sorgulanacaktır.

Osmanlı Devleti, kuruluşundan itibaren gayrimüslimler ile Müslümanlar arasında yoğun ilişkilerin olduğu bir devlet olarak ortaya çıkmıştır. Bu ilişki daha başlangıçtan itibaren “zimmî” statüsünde gayrimüslim vatandaşların, tüm yönleriyle bir uyum ve düzenini gerekli kılmıştır (Karpat, 2001, 16). Fatih Sultan Mehmet döneminde gayrimüslimlere verilen haklarla hukukî bir zemin hazırlanmıştır. Fatih döneminde başlayan bu hukukileşme zeminiyle gayrimüslimler, Osmanlı topraklarının neresinde yaşarlarsa yaşasınlar, hangi dine inanırlarsa inansınlar, hangi dili konuşurlarsa konuşsunlar ve hangi ırka mensup olurlarsa olsunlar inançlarına göre gruplandırılmışlardır (Eryılmaz, 1996, 18).

Bu sistemle Osmanlı, her cemaate örf ve adetlerine göre bir düzen kurma imkânı vermiş, cemaatler her türlü dini ve dâhili işlerini düzenlemede serbest bırakılmışlardır (Küçük, 2001, 693). Osmanlı Devleti'nin bu şekilde egemenliği altındaki toplulukları din ya da mezhep esasına göre örgütleyerek yönetmesine “millet sistemi” denilmektedir. İstanbul'un fethi sonrasında Süryaniler hukuki olarak Ermeni Patrikhanesine bağlanmıştır (Eryılmaz, 1996, 34). Aslında Ermeniler ile Süryaniler arasındaki ilişkiler Hristiyanlık öncesi döneme kadar uzanmaktaysa da karşılıklı etkileşim daha çok Hristiyanlık sonrası döneme rastlar. Süryaniler, Ermenilerin Hristiyanlığı kabul etmelerinde önemli rol oynamışlardır. Ermenilerin Hristiyanlığı kabulü üzerine başlayan yakınlık, yüzyıllar içinde bölgede değişen siyasal şartlar doğrultusunda geliştirilmiştir. Osmanlı İmparatorluğu içinde Ermenilerle Süryaniler coğrafi olarak birbirlerine yakın bölgelerde yoğun olarak yaşamalarının yanı sıra, Osmanlı çoğulculuğu içinde şehirlerde de komşu olarak yaşamışlardır (Özdemir, 2009, 66). Osmanlı topraklarında Süryanilerin en yoğun olarak yaşadıkları yerler Diyarbakır, Mardin, Musul, Rakka, Halep ve Şam'dır (Özcoşar, 2008, 77).

XVI. yüzyıldan itibaren Süryanilerin yaşadığı bölgelerde Katolik misyonerlerinin faaliyetlerinin başlamasıyla birlikte Süryani kiliseleri Batı Hıristiyanlığı ile karşı karşıya kalmış ve Katolik Misyonerler, Süryanilerin kendi aralarında yaşadıkları sorunları fırsat bilip kilise örgütlenmelerini parçalayarak Süryani kiliseleri içinde Papa'ya bağlı Katolik guruplar oluşturmuşlardır¹ (Bilge, 1996, 76; Özcoşar, 2005, 268). Bu gelişmeler üzerine XVIII. yüzyılın sonlarında Katolik olmayan Süryaniler kendilerini bunlardan ayırmak için “*Süryani Kadim*” tabirini kullanmaya başlamışlardır (Günel, 1970, 35). Katoliklerin ayrı bir millet olarak kabul edildiği 1830 yılına kadar Katolik Süryaniler, Ortodoks Ermeni Patrikliğine bağlı olarak varlığını sürdürmüştür (Sarı, 2013, 124).

XIX. yüzyılın başlarından itibaren Süryaniler arasında Amerika, İngiltere ve Almanya'nın misyonerlik çalışmaları neticesinde Protestan mezhebi ortaya çıkmıştır. Böylece, Protestan misyonerliği sonucunda Süryani Kadim ve Süryani Katoliklerin yanı sıra “*Süryani Protestanlar*” adıyla yeni bir cemaat meydana gelmiştir. Özellikle İngiltere'nin Osmanlı Devleti'ne yaptığı

¹ Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. İbrahim Özcoşar, “19. Yüzyılda Misyonerlik Faaliyetlerinin Süryani Kadimler Üzerindeki Etkileri”, Mevzuat Dergisi, Yıl: 11, Sayı: 133, Ocak 2009, (erişim: <http://www.mevzuatdergisi.Com/2009/01a/02.htm>, 22.11.2014)

baskılar neticesinde 1850 yılında Protestan mezhebi resmen tanınmıştır (Sarı, 2013, 124). Bu süreçte Kadim Süryaniler ile Katolik Süryanilerden ayrılan Süryaniler Protestan mezhebine dâhil olmuştur (Bozan, 2014, 21-48).

XIX. yüzyılın sonlarında Diyarbakır, Mardin ve Ergani Madeni adıyla üç sancaktan oluşan Diyarbakır Vilayeti'ne 14 şehir ve kasaba, 57 nahiye ve 3323 köy bağlı bulunmaktaydı (Şemsettin Sami, 1306, 2206-2207). Vilayet genelinde Müslümanların yanı sıra Millet-i Süryani, Millet-i Kaldani, Millet-i Ermeni, Millet-i Ermeni Katoligi, Millet-i İsavî, Millet-i Rum, Millet-i Rum Katoligi ve Millet-i Yahudiyani şeklinde isimlendirilen etnik ve dini gruplar yaşamaktaydı (Yılmazçelik, 1995, 48). Bu gruplar bazı mahallelerde ayrı, bazılarında ise bir arada yaşamaktaydı. Bu gibi mahallelerde Müslümanlarla gayrimüslimlerin evleri veya işyerleri birbirine bitişik olup, birbirlerinin işlerine müdahale etmeksizin hayatlarını sürdürüyorlardı. Herhangi bir uygulamada mağdur olan gayrimüslimler dava hakkına sahiptiler. Vilayet genelinde gayrimüslim unsurlar kendilerine tanınan bu müsamahadan istifade etmek suretiyle kilise veya manastırlarında dini ibadetlerini tam bir serbestiyet içerisinde yerine getirmekteydiler (Yılmazçelik, 1995, 263).

Gayrimüslimler içerisinde Ermeni ve Süryanilerin sayıları diğerlerine göre daha fazlaydı. Ermenilerin Diyarbakır şehrinde kendi marhassaları (keşiş) olup, Süryani cemaati de bu marhassalığa bağlıydı. Diyarbakır'da Ermeni marhassalığın bağlı olan Süryani cemaati, Hristiyan dinine mensup olup "*Yakubi nâm-ı diğer Süryani*" şeklinde zikredilmekteydi². Diyarbakır'da bulunan Rumlar da Katolik ve Protestan olmak üzere iki ayrı cemaatten meydana gelip, bunların da marhassaları da vardı. Bunun yanı sıra Keldani cemaatinin de marhassaları mevcut olup, bu cemaatin diğer bir adı ise "*Nasturi Katolikleri*" idi (Yılmazçelik, 1995, 116). Diyarbakır bölgesinde Süryaniler arasında Hristiyanlığın yayılması Hz. İsa'nın havarilerden Petrus'a dayandırılmaktadır (Çelik, 1996, 57-60).

Süryanilerinin Osmanlı topraklarında en yoğun olarak yaşadığı yerlerin başında Diyarbakır ve Mardin gelmekteydi (Özcoşar, 2008, 77). Özellikle Midyat, Nusaybin, Hezak (İdil) ve Cizre'yi içerisine alan "*Turabdin*", Süryanilerin anayurdu olarak kabul edilen coğrafi ve tarihsel bölge adıdır. "*Cebel-i Tur*" olarak da adlandırılan ve Süryanice "*Kullar/ibadet edenler dağı*" anlamına gelen Turabdin, bölgenin Hristiyanlaşması sürecinde ortaya çıkmıştır (Günel, 1970, 255-256). XIX. yüzyılın ortalarına kadar Diyarbakır Vilayeti'nde bulunan Süryaniler, Süryani Kadim (Yakubi) ve Süryani Katolik olarak isimlendirilirken, 1852'de Diyarbakır merkezinde, 1858'de Mardin Sancağı'nda Amerikan misyonerlerine ait istasyonların kurulmasıyla Diyarbakır Süryanilerinin bir kısmı Protestanlığı benimsemişlerdir (Kocabaşoğlu, 1989, 93; Akyüz, 1998, 101-102).

XIX. yüzyılın sonlarında ve XX. yüzyılın başlarında Diyarbakır Vilayeti'nde Süryanilerin toplam nüfus içerisindeki yeri %5 ile % 10 arasındadır. 1882-1893 yılı nüfus sayımına göre Diyarbakır Vilayeti'nde toplam nüfus 414.857 kişiden oluşmaktadır. Buna göre; 329.842 kişi Müslüman, 20.082 kişi Süryani, 1.462 kişi Keldani diğerleri ise Ermeni ve Yahudilerden oluşmaktadır (Karpat, 2003, 198-199). 1914 (1330) tarihli nüfus sayımında ise Diyarbakır Vilayeti'nin toplam nüfusu 619.825 kişi olup, bunun 123.264'ü gayrimüslimdir. Bunun milletlere ve etnik duruma göre dağılımı şöyledir: Müslüman: 492.101; Ermeni: 55.890; Ermeni Katolik: 9.960; Süryani: 37.976; Keldani: 5.994; Protestan: 7.376; Yahudiler ise 2.085 kişidir (Karpat, 2003, 226-227).

1895 Ermeni Olayları ve Süryanilere Etkisi

Büyük bir sarsıntıya neden olan 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı sonrasında, Osmanlı sınırları içerisinde yaşayan Ermeniler arasında "*bağımsız bir devlet kurma*" düşüncesi yeşermeye başladı.

² Süryani tabiri her ne kadar insan zihnin de bir ırk veya coğrafi bölge (Suriyelilik) çağrışımı yapıyorsa da, bu lakabın kullanılması dini bir zarurete dayanmaktadır. Hristiyanlığın Ortadoğu'da yayılışıyla, bölgenin sakinlerinden olan Aramilerin bir kısmı da Hristiyanlığı kabul ettiler. İşte Hristiyanlığı kabul eden bu Aramiler, kendilerini putperest ırkdaşlarından tefrik etmek için "Süryoye" (Süryaniler) lakabını kullanmaya başlamışlar ve zamanla bu lakap hususi bir mezhebe ad olmuştur. Mehmet Çelik, Süryani Kilisesi Tarihi, I, İstanbul 1987, s. 2

Bu fikir, Ermeniler arasında gizliden gizliye aşılandı. Bu süreçte, Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu durumdan istifade eden Diyarbakır Ermenileri, devlete karşı mücadeleye girişti. Ermeni piskoposları ve komitacıları Ermenilere bağımsız bir devlet kurulması yönünde telkinlerde bulundular ve bir takım faaliyetlere giriştiler. Bu gelişmeler neticesinde 1895 yılına gelindiğinde Ermenilerle Müslümanlar arasında bir takım huzursuzluklar meydana gelmeye başladı (BOA, HR. SYS, 2812/1).

11 Mayıs 1895'te İngiltere'nin başını çektiği altı devlet tarafından Babıâli'ye verilen notada; Vilâyât-i Sitte diye adlandırılan Diyarbakır, Erzurum, Bitlis, Van, Sivas ve Mamuretü'l-aziz vilayetlerinde Ermeniler lehine idari, adli, askeri ve mali konularda ıslahat yapılması için baskı yapıldı. Ancak Abdülhamit, Doğu vilayetlerini Balkanlaştıracak bu imtiyazlara karşı çıktı ve ıslahatın bütün tebaa için olmasını istedi (Halaçoğlu, 2005, 44). Osmanlı Devleti'ne kabul ettirilmeye çalışılan bu ıslahat Ermeniler tarafından "imtiyaz" olarak kabul edilmesi (BOA, Y.PRK. ASK, 109/69, 2-3) Müslüman ahaliyi ciddi şekilde endişelendirmekteydi. Ermeniler lehine yapılması düşünülen bu ıslahat düşüncesi, 1895 yılı ortalarından itibaren vilayette hararetle tartışılmaya başlandı. Bu gelişmeler üzerine 1895 Ekim başında vilayette huzursuzluklar görülmeye başladı (BOA, Y.A.HUS, 337/70).

Bu dönemde Diyarbakır vilayetinin sadece yaklaşık olarak % 10'unu oluşturan Ermenilerin, çoğunluğu oluşturuyormuş gibi davranması zaten Müslüman ahaliyi kaygılandırmakta ve öfkeliendirmekteydi. Bu gelişmeler üzerine, olaylardan bir hafta önce Müslüman halk Ulu Camii Kütüphanesi'nde toplandı. Yapılan toplantıda, Ermeniler lehine yapılacak düzenlemelerin ilgililer nezdinde teşebbüse geçilerek protesto edilmesi ve gereken tedbirlerin alınması için vilayetin ileri gelenleri arasından bir komisyon oluşturuldu (Tütenk, 1956-1957, 316). Bu komisyon, Mabeyn-i Hümayun'a bir telgraf çekerek Ermeniler lehinde yapılması düşünülen ıslahatları protesto etti (Beysanoğlu, 1998, 725).

1 Kasım 1895 Cuma günü Diyarbakır vilayet merkezinde alışılmışın aksine kilise çanları çalmaya ve kiliseler Ermenilerle dolmaya başladı. O gün gayrimüslimlerin dükkânları açılmamıştı. Öğlen ezanın okunmasıyla berber, Müslümanlar Cuma namazını kılmak için camilere doldu (Tütenk, 1956-1957, 317). Müslümanlar camilerde Cuma namazını eda ederken, Ermeni komitacıları, daha önceden planladıkları üzere, Ulu Cami, Fatih Paşa, Behram Paşa, Ali Paşa, Sultan Sasaa, Sin, Arap Şeyh ve Şeyh Matar camilerine silahlı saldırılarda bulundu. Meydana gelen ilk saldırılarda birçok Müslüman camilerin içinde ve bahçesinde hayatını kaybetti (BOA, Y.PRK. ASK,109/69, s. 7/8; Hocaoglu, 1976, 234-235). Vilayet merkezinde meydana gelen bu olaylarla eş zamanlı olarak vilayete bağlı bazı kaza, nahiye ve köylerde de bir takım olaylar yaşandı. Vilayet merkezinde başlayan ve yoğun devam eden olaylar üç gün içerisinde kontrol altına alınırken; vilayete bağlı Mardin ve Ergani Sancaklarındaki olaylar ise ancak bir hafta sonra kontrol altına alınabildi.

Ermenilerin neden olduğu olaylar yer yer halklar arası çatışmaya dönüştü. Bunun neticesinde Ermenilerin de arasında bulunduğu Hristiyanlardan ve Müslümanlardan çok sayıda insan maddi zarar uğradı, yaralandı ve yaşamını kaybetti. Bu arada olayların başladığı Cuma günü vilayet merkezinde meydana gelen yangında ise 878 dükkân, işyeri ve atölye yandı (Tütenk, 1956-1957, 317). Bunların 677'si Müslümanlara ait olan vakıf dükkânları ve özel işyerleri idi (BOA, HR. SYS, 2812/1, s.12; BOA, Y.PRK. ASK,109/69, 7-8; Hocaoglu, 1976, 234-235;Tütenk, 1956-1957, 317). Meydana gelen olaylarla ilgili Ermeni hanelerinde ele geçirilen mektuplar ile silah ve bombalar bunun uzun soluklu bir plan olduğunu ortaya koymuştur (BOA, Y.PRK. AZN, 14/5; BOA, HR. SYS, 2812/1, s. 6; BOA, Y.PRK. ASK,109/69, s. 6; BOA, Y.PRK. AZJ, 33/6, 7).

Diyarbakır Belediye Başkanlığı'ndan, Valiliğe sunulan 16 Kasım 1895 tarihli raporda, vilayet merkezinde "iğtişaşın (karışıklık) zuhurundan beri" defnedilen İslam ve Hristiyanların isimleri belirtilmiştir. Buna göre olayların başladığı 1 Kasım 1895 tarihinden 16 Kasım 1895 tarihine kadar merkez kasabada 126 Müslime karşılık 60 gayrimüslim hayatını kaybederken; 71 Müslime karşılık 25 gayrimüslim yaralanmıştır. Böylece olaylarda 186 kişi ölürlen, 96 kişi yaralanmıştır. Mahalle

bazında tanzim edilen çizelgelere bakıldığında; Protestanlardan 11, Katolik Ermenilerden 7, Kadim Süryanilerden 36, Katolik Süryanilerden 3, Rumlardan 2, Katolik Rumlardan ise 1 kişinin hayatını kaybetti görülmektedir. Bu rakamlardan hareketle vilayet merkezindeki olaylarda en fazla Süryanilerin zarar gördüğü dikkat çekmektedir (BOA, Y.PRK. UM, 55/97). Ancak meydana gelen olaylarda vilayet genelindeki ölümler raporlarda “*Ermeni*” adı altında verildiği için, Süryanilerin kayıplarını tespit etmek pek mümkün olamamaktadır (BOA, Y.PRK. ASK, 109/69, 14).

Bu nedenle vilayet genelinde yukarıda belirtilen sayıdan daha fazla Süryani'nin yaşamını yitirdiği ve maddi olarak zarara uğradığı anlaşılmaktadır. Nitekim Diyarbakır merkez sancağa bağlı olan ve büyük ölçüde Süryanilerin yaşadığı Kırtebil köyü ile Mardin Sancağı dâhilindeki bazı Süryani köylerinin bir takım aşiretlerin saldırılarına hedef olduğu ve kayıplar yaşandığı görülmektedir (BOA, A.MKT. MHM, 637/32; Dolabani, 1972, 99). Ancak bununla birlikte Süryanilerin yoğun olarak yaşadığı Mardin merkez kasabasında Ermeni komitecileri ile ortak hareket edilmediğinden Ermenilere ve Süryanilere yönelik herhangi bir saldırı meydana gelmemiştir. Burada Müslüman ahali diğer yerlerde meydana gelen olaylardan hareketle saldırıya geçen aşiretlere karşı şehri savunmuş hatta bu mücadele esnasında birçok Müslüman yaşamını yitirmiştir (BOA, A.MKT. MHM, 636/9). Midyat'a bağlı olan ve aynı zamanda Müslüman ve Süryanilerin birlikte yaşadığı Refneddin ve Gelb köylerine saldırmaya çalışan bazı aşiretlere müfrezeler vasıtasıyla engel olunmuştur (BOA, Y.PRK. UM, 33/87).

Süryanilerin Olaylar Karşısındaki Tutumu

1 Kasım 1895 Cuma günü Diyarbakır vilayet merkezinde başlayan olaylarında, Ermeniler dışındaki diğer “*milel-i gayrimüslim*” unsurlar da yaşanan olaylardan önemli ölçüde etkilemiştir. Nitekim meydana gelen olaylarda en fazla zarar gören gayrimüslim topluluğu Süryaniler olmuş ve Süryani Kadim/Katolik milletine mensup 39 kişi yaşamını yitirirken 12 kişi yaralanmıştır (BOA, Y.PRK. UM, 55/97). Olaylar başladıktan sonra Ermenilere duyulan tepkinin “*Müslüman-Hıristiyan*” çatışmasına dönüştüğü ve Süryanilerin de Hıristiyan olması nedeniyle Ermenilerle aynı kefeye konulduğu; böylece olaylardan olumsuz etkilendiği düşünülmektedir. Ancak bununla birlikte bir takım Süryaniler de Ermeni komitelerinin yönlendirmesi veya baskısı karşısında Ermenilerin Osmanlı Devleti'ne karşı giriştiği “*bağımsızlık*” mücadelesini Hıristiyanların ortak mücadelesi olarak kabul etmiş ve benimsemiş olmalıdır. Nitekim 1890 yılında kurulan Ermeni Taşnak Komitesi'nin parti programında “*Ermeni davasına*” katkı sunacak hedef kitlelerden birisi de Süryaniler olarak tasarlanmıştır (Sasoni, 1992, 177). Taşnak komitesinin çalışmaları ve olaylar öncesinde komitelerin Ermeniler dışındaki Hıristiyan etnik ve dini grup ruhanilerini kendileri ile ortak hareket etmeye zorlaması dikkate alındığında, Ermenilerin, diğer “*milel-i gayrimüslim*” unsurları kendi yanına çekmeye çalıştığı rahatlıkla söylenebilir. Nitekim Mamuretü'l-aziz Vilayeti'nde Müslümanlar ile Ermeniler arasında bir takım huzursuzlukların meydana geldiği bu dönemde Süryanileri kendi yanlarına çekmeye çalışan Ermenilerin, Müslüman kılıfına girerek Süryanilerin hanelerine hücum ve saldırılarda bulunduğu anlaşılmaktadır (BOA, Y.PRK. AZJ, 33/6). Bu konuda Adliye ve Mezahip Nezareti'nden Dâhiliye Nezareti'ne gönderilen 2 Temmuz 1896 tarihli taktirde; “*İğtişâât-ı za'ile*” esnasında Harput kasabasında Ermeni komitacıların başlarına sarık sararak ve hoca kıyafetine girerek Süryani cemaatine mensup bazı kişileri katl ve kiliselerini yağma eylemeleri üzerine icra kılınan tahkikat neticesinde gasp edilen eşyaların bir kısmının söz konusu Ermenilerin hanesinden zuhur eylediği ve on beş kadar da fedainin de tutuklandığı bildirilmektedir (BOA, DH. TMIK. M 9/56).

Süryani ve Rum temsilciler tarafından vilayetteki tahkikat komisyonlarına sunulan raporlarda, Ermenilerin kendilerini ortak hareket etmeye zorladığı, hatta baskı yaptığı açıkça ifade edilmektedir (Dolabani, 2006, 191). Ancak Ermeni olaylarının yoğun bir şekilde yaşandığı bu dönemde Süryani ruhanilerinin ve özellikle Süryani Kadim Patriği olan II. Abdülmesih'in olaylara yaklaşımı, Ermenilerin Süryanileri de kendi yanlarına çekme girişimlerini önemli ölçüde sonuçsuz bırakmıştır. Fakat yine de Ermeni komitecilerinin bir takım Süryaniler üzerine etkisinin olduğunu kabul etmek gerekir. Nitekim Ekim ayı başlarında Diyarbakır valiliğine asaleten atanan Enis

Paşa'nın olaylardan bir gün önceki valilik fermanının okunma törenine, mutad olduğu üzere bütün gayrimüslim ruhanileri katılırken, Ermenilerin yanı sıra Süryanilere mensup ruhanilerin de katılmadığı görülmektedir (Tüten, 1956-1957, 317).

Bu törene Süryani ruhanilerinin katılmaması ilginç gözükmektedir. Çünkü gerek bu dönemde Mardin'de bulunan Patrik Abdülmesih Efendi (Çıkkı, 2004, 24) ve gerekse Süryani ruhanilerin öteden beri Ermenilerin tutumlarını tasvip etmedikleri ve bu konuda genellikle Osmanlı Devleti'nin yanında yer aldıkları açıkça görülmektedir. Ancak buna rağmen Enis Paşa'nın valilik fermanına Süryanilerden kimsenin katılmaması, bunların da kısmen de olsa Ermeni faaliyetlerinin etkisi altında kaldığını göstermektedir.

Vali Enis Paşa, olaylar öncesinde Süryanilerin muhtemel bir karışıklıkta Ermenilerle ortak hareket etmesini engellemek için Mardin'de bulunan Süryani Patriği Abdülmesih Efendi'yi vilayete davet etmiştir. Mardin Mutasarrıfı Behram Paşa vasıtasıyla Süryani Patriğinin hemen vilayete çağırılması muhtemelen Patriğin arabuluculuğu ile kargaşanın önleneyeceği umudunu da taşıyordu. Durumun ciddiyetini fark eden Patrik, Mutasarrıftan aldığı tebligata binaen 31 Ekim 1895 Perşembe akşamı korumasına verilen jandarmalarla beraber Diyarbakır'a hareket etmiş ve 1 Kasım Cuma günü vilayete ulaşmıştır. Ancak Patrik, vilayete ulaştıktan kısa bir süre sonra olaylar meydana gelmiştir.

Süryani Metropolit Hanna Dolabani, Süryanilerin, Patriğin vilayete gelişinden memnun olmadığını dile getirmektedir. Bu durum daha önce de ifade edildiği üzere bir takım Süryanilerin Ermenilere destek verdiği şeklinde yorumlanabilir. Süryanilere ait olan Meryem Ana Kilisesi, olaylar süresince Hıristiyanların sığındıkları yerlerden birisi olmuştur. Kışkırtıcıların korkusundan halk kiliseye sığınmıştır. Patrik barışın sağlanması için Vali Enis Paşa'ya Makdisi Yayan adlı birisi ile bir mektup yazmıştır. Ancak mektubu Enis Paşa'ya teslim eden bu kişi, kiliseye geri dönerken vurularak öldürülmüştür.

Vali Enis Paşa, Patriğin mektubunu okuduktan sonra 100 kişiden oluşan birliği kilisenin korunması için göndermiştir. Bu birliğin gelmesi ile kiliseye sığınanlar ve kilisenin yakınlarındaki evlerde bulunanlar güven altına alınmıştır. Patrik, kiliseye sığınanların ihtiyaçlarının karşılanması için büyük bir gayret göstermiştir. Bu süreçte sağduyulu davranan Patrik'e Enis Paşa tarafından gerekli yardımlar yapılmıştır. Ayrıca Mardin'de Deyrulzafaran Manastırı'na saldıran Kürt aşiretleri de dağıtılmıştır (Dolabani, 2006, 191-192). Olaylar sırasında Meryem Ana Kilisesi'ne sığınanlar arasında bulunan Naum Faik, Patriğin Diyarbakır'a gelmesiyle kiliseye sığınanların onun himayesine girdiğini ve birkaç gün sonra da olayların yatıştığını ifade etmektedir (Çıkkı, 2004, 24).

Mardin'e bağlı bazı yerlerde meydana gelen olaylar nedeniyle Süryani Kadim Patriği Abdülmesih Efendi, Diyarbakır'da olduğu gibi Mardin'e sığınan mültecilere de yardım etmiştir. Hatta Deyrulzafaran Manastırı'nda bir yardım kapısı açtırmış ve yardıma muhtaç olanların bir süre orada kalmalarını sağlamıştır. Bundan memnun kalan yetkililer, manastırı koruması için bir askeri birliği patriğin emrine vermiştir. Patrik ayrıca yoksul ve öksüz kalan çocukların yetişmesi için bir de okul açmıştır (Dolabani, 2006, 100).

Süryanilerin Olaylara Bakışı

Diyarbakır'da ve bir takım yerleşim merkezlerinde meydana gelen Ermeni olayların mahiyetini araştırmak merkezi hükümet bir Tahkikat Komisyonu kurmuştur. Muhtemelen Aralık ayının ilk günlerinde İstanbul'dan yola çıkan Abdullah Paşa başkanlığındaki bu Tahkikat Komisyonu Samsun, Havza, Merzifon, Amasya, Tokat, Sivas, Malatya, Arapkir, Mamuretu'l-aziz, Maden ve Ergani üzerinden 19 Aralık 1895'de Diyarbakır'a ulaşmıştır (BOA, Y.PRK. UM, 34/33). Geçiş güzergâhlarındaki belde ve kasabalara uğrayan komisyon üyeleri bozulan Müslim ve gayrimüslim ilişkilerinin düzeltilmesi için sadece yöneticilerle değil aynı zamanda Hıristiyan ruhani ve yetkilileriyle de görüşmüştür. İtaat ve huzurun önemini konu alan bu görüşmelerde "*fesat hareketlerinden, kargaşa ve komitacılıktan*" uzak durulması için gayrimüslimlere gerekli

telkinlerde bulunmuş ve bu bağlamda halkın aydınlatılması için beyannameler ve broşürler bastırılarak halka dağıtılmıştır (BOA, Y.PRK. UM, 34/33).

Meydana gelen olaylarla ilgili Patrik Abdülmesih ve Süryani Kadim cemaatinin önde gelen ruhanilerinden 22 kişinin imzasıyla hazırlanıp Abdullah Paşa başkanlığındaki “*Tahkikat Heyetine*” sunulan rapor ve Padişah’a hitaben yazılan “*teşekkürname*”de önemli bilgiler yer almaktadır. Bu teşekkür mektubu ve raporlarda, Süryanilerin devlete ve Müslümanlara bakışı ile vilayette zuhur eden olayların mahiyetine dair çarpıcı tespit ve değerlendirmeler bulunmaktadır. Teşekkür Mektubu’nda bir takım Ermenilerin huzursuzluk ve çatışmaların müsebbibi olduğu, Süryaniler tarafından şöyle ifade edilmektedir: “*Hazreti Ömer’den berü hükümet-i İslamiyenin ve beş yüz seneden berü devlet-i ebed-müddet-i Osmaniyenin*” hâkimiyetinde din, mezhep, lisan, mal ve can ile ırzları güvence altında yaşamakta olan Süryanilerin “*vatandaşları ve aziz komşuları*” olan Müslümanlarla birlikte “*her türlü taarruz ve teaddiden*” uzak yaşamakta oldukları için Padişah’a teşekkür ettikleri belirtilmektedir. Mektubunun devamında yaşanan olaylar şöyle dile getirilmektedir:

“*Geçenlerde hiçbir şeyden haberdar olmadığımız halde Diyarbakır ve etrafında Ermeni müfsidlerinin ibka’ ettikleri ceraimde devlet-i aliyenin bu sadık ve kadim tebaası kulları iştirake icbar ve tehdit olunup babalarımızdan ve dedelerimizden bize en kıymetli miras olan tarik-i ubudiyetten çıkarılmamıza çalışılmış ise de lehü’l hamd meslek-i ubudiyet ve tabiiyette devam etmekle iğfalata kaymaktan cahillerimizi men’ ve tahdir ederek padişahımız hazretlerinin üzerimize farz olan itaat nimetinin kadrini bilerek her türlü ahvali gayri marziyeden içtinab eylemek selametini iltizam ve müfsidlerinin efkârını red ve takbih iderek ubudiyet ve sadakat-ı kadimemizin mukteziyatına tevfiik hareket eylediğimiz ve itmekte bulunduğumuz malum buyrulmak ...*” (BOA, Y.PRK. AZN, 15/1).

Bu konuda Tahkikat Heyeti’ne sunulan 31 Ocak 1896 tarihli bir raporda da meydana gelen olaylara ilgili görüşlerine ayrıca rastlamak mümkündür. Raporda; bir müddetten beri “*mefasid ve mekasid-ı muzırnaen ni’met nişanası üzerine tesis-i mütalaasıyla meslek-i sadakatten inhiraf eylemek denaetini (alçaklık) kabul eylemekten hayâ eylemeyen Ermeniler*” yüzünden aziz vatanın birçok felaket ve musibete düçar olduğu, hâlihazırda Müslim ve gayrimüslim bütün ahalinin Ermenilere lanet okuduğu, aynı şekilde vicdanlarını ve hislerini henüz emanet etmemiş olan bazı Ermenilerin de bu durumu kınadığı ve meydana gelen bu musibetin “*te’dip-i manevi*” olarak değerlendirildiği dile getirilmektedir.

Raporun devamında ise, Süryanilerin Osmanlı Devleti ve Müslümanlara bakış açısı özetle şöyle ifade edilmektedir:

“*İnkâra mahal olmayan hakikatlerdendir ki, Diyarbakır Vilayeti’nin Müslüman ve Hıristiyan ahali Osmanlı Devleti’nin himaye ve koruması altında üç dört asırdan beri birbirleriyle kardeşçesine yaşamaktaydılar. Ancak bir müddetten beri Ermenilerin fenalıkları nedeniyle bu durum bozulmaya başladı. Sultan Abdülhamit’in şefkat ve merhameti sayesinde Hıristiyanlar da Müslümanlar derecesinde izhar-ı hareket ve serbestiye sahip olmuşlardı. Nitekim köylerinden ve hanelerini terk ederek uzak dağ başlarında ve ovalarda dağınmış bir şekilde bezden birer çadır veya kamıştan yapılmış kulübelerde yaşayan gayrimüslimler, iki ay çoluk çocuklarıyla beraber kaldığı halde, hiçbir taraftan gerek mal ve canlarına ve gerekse de şehirde ve köyde bıraktıkları hane ve mallarına herhangi bir taarruz ve hasarın vaki olmaması bu konudaki en gerçek delildir*”.

Diyarbakır’da Hıristiyanların “*mal ve can emniyeti*”nin olmadığına dair iddialara bu şekilde cevap veren Süryani ruhaniler, raporun sonunda, Sultan Abdülhamit’in idaresinden duyulan memnuniyet yinelenmekle birlikte, meydana gelen felakette, “*yaş ile kuru birlikte yanar*” misal ve kaidesine birçok musibet ve felakete düçar oldukları ifade edilmektedir. Olaylara sebebiyet veren Ermeniler “*Cenab-ı Hak’kın kahır ve gazabına*” havale edilmekle birlikte, olayların müsebbipleri görülen Ermeni fedailerinin cezalandırılması ve bu şekilde adaletin tecelli etmesi talep edilmektedir (BOA, HR. SYS, 2812/1).

Tahkikat Heyeti'ne sunulan bu bilgilerin dışında bir başka arşiv belgesinde ise ilginç ifadeler yer almaktadır. Süryani Katolik Patrikhanesi'nden Sadaret Makamı'na gönderildiği anlaşılan bir yazıda; Ermeni hadisesinde bazı Süryanilerin mağdur olmasının kendilerinin Ermenilerden fark ve ayırt edilememesinden kaynaklandığı ifade edilmiştir. Süryanilerin kayıpları ile ilgili bu tespit yapıldıktan sonra, Süryani Piskoposuna sadakat nişanı (*alaim-i sadakat*) verilmesi talep edilmiştir. Doğrusu Süryani Katoliklerin olaylarda mağduriyetine değinildikten hemen sonra piskoposa sadakat nişanının verilmesinin talep edilmesi çok ilginç ve dikkat çekici bir durumdur. Bu durum, kendi halkının mağduriyetini kullanmak suretiyle kendisi için itibar devşirmek anlamına gelmektedir. Ancak 30 Kasım 1895 günü sadakat nişanı hususunu gündemine alan Meclis-i Vükela, Süryani Katoligi cemaatine “*öyle bir alamet va'z ve ihdasına lüzum ve mahal olmayacağı*” kararlaştırılmıştır (BOA, Y.A.HUS, 340/138).

Süryani Kadim papazlarından olan Makdisi Yakuboğlu Beşara ise, meydana gelen olayları anılarında şöyle ifade etmiştir: “*Cuma günü öğleyin İslam ve Hıristiyanlar arasında mukatele oldu. Bu, bizim günahımız yüzündendi. Üç gün devam etti. Cuma'dan Pazar gününe kadar sürdü. Tanrı bizi korudu. Bizler bu felaketten kurtulduk*” (Tütenk, 1956-1957, 318). . Papaz Beşara'nın, “*bu, bizim günahımız yüzündendi*” ifadesi iki şekilde yorumlanabilir. Öncelikle Beşara bu ifadeyle, bu olayların müsebbibi olarak Hıristiyanları göstermiş olabileceği gibi, yaşanan olaylarının müsebbibine değinmeden klasik bir anlayış içinde olayları günahlarına karşı ilahi bir ceza olarak da değerlendirmiş olabilir(Özcoşar, 2008, 250).

1895 Ermeni olayları sonrasında birçok yerde olduğu gibi Diyarbakır Vilayeti'nde de Ermeniler ile Süryaniler arasında bir takım kiliselerin kime ait olduğuna dair münakaşa ve çekişmeler meydana gelmiştir. Bu kapsamda Süryaniler, Lice kazasında bulunan Akkilise (Deyrül'ebyaz)'nin kedilerine ait olduğunu iddia etmişlerdir. İki cemaat tarafından ileri sürülen iddialar nedeniyle bu konu uzun süre vilayet gündemini meşgul etmiştir (BOA, DH. TMIK. M, 64/4; BOA, ŞD, 1482/2).

Süryani Kadim Murahhasının Tehlikeli Girişimi

Diyarbakır Vilayeti'nde cereyan eden bir takım olaylar genellikle Ermeniler ile Müslümanlar arasında cereyan etmiştir. Ancak yukarıda da ifade edildiği gibi bu süreçten tüm unsurlar gibi Süryaniler de etkilenmiştir. Nitekim Temmuz 1902'de Diyarbakır Tümen Komutanlığı'ndan Erzincan merkezli IV. Ordu Komutanlığı'na gönderilen bir telgrafta Mardin Sancağı'na bağlı Hezak (İdil) bölgesinde yaşayan Süryaniler ile bazı aşiretler arasında bir takım sorunlar yaşandığı görülmektedir. Mahiyeti hakkında çok fazla bilgi yer almayan telgrafta, Hezak Süryanilerinden bir takım kişilerin vilayet merkezine gelerek bazı aşiret reislerinden ve yöneticilerden şikâyetçi olduğu ifade edilmektedir.

3 Mart Pazar günü Hezak ahalisi Hıristiyanlarından on beş yirmi şahısın şikâyet amacıyla Diyarbakır'a geleceğini haber alan Süryani Kadim Murahhası, Mardin Kapısı dışına bazı adamlar göndererek kendisinden habersiz vilayete şikâyete gitmelerini engellemiş ve onları huzuruna çağırmıştır. Bu şekilde şikâyet öncesi onlara gerekli talimatları veren Süryani Murahhası, Hezak'da aşiretler ile Süryaniler arasında meydana gelen rahatsızlıkları gösteriye dönüştürme kararı almıştır. Kanlı gömlekleri kadınların ellerindeki çubuklara taktıran Süryani Kadim Murahhası, sağ ve solunda papazlar olmak üzere bir at üzerinde kılıç taşıyarak “*efkâr-ı umumiyeyi tehyic*” edercesine bütün çarşı pazarı dolaşarak hükümet konağına gelmiştir.

Gösteride kanlı gömleklerin dolaştırılması dikkate alındığında Hezak'da meydana gelen olaylarda bir takım ölümlerin olduğu düşünülmektedir. Telgrafın devamında, Süryani Murahhasının bu tutumunun, Diyarbakır valisi ile Mardin mutasarrıfının yanı sıra Miran Reisi Miralay Mustafa Paşa ile Hasenanlı Reisi Miralay İbrahim Paşaya olan “*ağraz-ı mahsuslarından*” kaynaklandığı belirtilmektedir (BOA, DH. TMIK. M, 121/44).

24 Mart 1902'de IV. Ordu Müşiri Zeki Paşa tarafından, Seraskerlik'e gönderilen telgrafta, vilayette meydana gelen bu “*misüllü tazyikat ve teşebbüsat-ı fesadiyenin Hıristiyanların tehyic-i*

efkârına sebebiyet vererek ve asayiş ve inzibatı tehdit ederek ika'-ı şurişe” neden olacağına dikkat çekilmiştir. Bir süre önce Diyarbakır kasabasında, Ermeni ve İslam arasında meydana gelen kasıtlı dedikodular nedeniyle, iki iç tabur redifin silah altına alındığını dile getiren Zeki Paşa, şu halin neticesinin vahim olacağından endişe duyduğunu belirtmektedir. Süryani Murahhasının bu tehlikeli girişimi bir gün sonra Seraskerlik tarafından Saray’a arz edilmiştir. Padişah’a arz edilen bu arızada, dikkat çekici ve tehlikeli olarak görülen bu durumun herhangi bir olumsuzluğa meydan verilmemesi için ilgililere gerekli talimatın verilmesi dile getirilmiştir (BOA, DH. TMİK. M, 121/44). Bütün bunlara rağmen Süryanilerin devletin tarafında yer aldığı hatta 31 Mart 1910 Perşembe günü, bir Süryani keşişin devlet aleyhinde örgütlenen Ermenileri ve silah depolarını emniyete ihbar ettiği görülmektedir (BOA, DH. EUM. THR, 36/2).

Birinci Dünya Savaşı’nın Başlangıcında Vilayetin Durumu

Osmanlı Devletinin ekonomik, askeri ve siyasi olarak en zayıf olduğu bu dönemde Rusların Kafkas cephesinde, Osmanlı orduları karşısındaki başarıları ve ilerlemeleri üzerine Van, Erzurum, Bitlis ve Diyarbakır’ın da aralarında bulunduğu vilayetlerde bulunan Ermeni komiteleri ihtilal hareketlerine girişerek, cephe gerisini kendi kontrollerine almaya çalışıyorlardı. Bunun üzerine cepheden firar eden Ermeniler ya Rus ordularına katılmakta ya da cephe gerisinde savunmasız olan Müslüman ahaliye karşı planlar yapmaktaydı. Rusya’nın da aralarında bulunduğu İtilaf devletlerinin başarısını temenni eden Ermeniler, Osmanlı ordusunun başarısızlığı için ellerinden geleni yapmaktaydılar. Nitekim Ağustos 1914 başlarında Almanya’nın İngiltere ve Rusya’ya karşı savaşı önde götürdüğü bir dönemde bu durumun Maden ve Palu Ermenilerini çok üzdüğü ve onlarda tedirginlik yarattığı görülmektedir (BOA, DH. ŞFR, 438/83).

I. Dünya Savaşı’nın ilk aylarından itibaren vilayetteki bir takım Ermeniler cepheye gitmemeye veya cepheden firar etmeye başladı (Memleket, 27 Şubat 1919; Beysanoğlu, 1998, 763). Bu süreçte Ermeni firarileri aleni bir surette sokakları dolaşmaya başladı. Hükümet bunları birliklerine dönmek şartıyla affetti ise de fayda vermedi. Bu kişiler takip olunur olunmaz damlara çıktılar. Hristiyan mahalleleri adeta kalelere dönüştü. Böylece cepheye gitmeyenlerle silahlı olarak ordudan kaçan bu kişiler “*Dam Taburu*” adı altında bir teşkilat kurdular. Kendilerini takip eden polis ve jandarma ile çarpışmaya başladılar. Hanelerden zorla yiyecek ve içecek temin eden Dam Taburu, mahalleye giren memurlar ve İslam ahaliyi tahkir etmekte ve silahlı olarak isyan vaktini beklemekteydiler (Cengiz, 1983, 240; Ermeni Belgeleri Özel Sayı 2, 1983, 107). Bu halin devamı vilayet için büyük bir tehlike ve hükümet haysiyeti için onur kırıcı bir durumdu. Bu kişilerin elinde ciddi miktarlarda silah ve bombanın depo edildiği bilinmekteydi. Bu endişeli ve gergin durum Müslüman ahaliyi haklı olarak heyecan ve korkuya sevk ediyordu. Savunmaya elverişli özellikli ve korunaklı evlerde önemli miktarda silah ve bomba stokuna sahip olan bu kişilerin ele geçirilmesi pek kolay değildi (Memleket, 27 Şubat 1919).

Musul Valisi Mehmet Reşit Bey’in Diyarbakır valiliğine atandığı bu dönemde vilayet başka sorunlarla da uğraşmaktaydı. Her gün vilayetin bir mahallinde eşkıyalık ve isyan haberleri gelmekteydi. Yollarda emniyet yoktu, yolcular ve nakliye kolları sürekli saldırıya uğramaktaydı. Kısacası bir anarşi hüküm sürmekteydi. Osmanlı Devleti’nin birçok cephede savaş halinde olmasından dolayı vilayette asayiş sağlamaya çalışacak ve Ermeni komitelerinin faaliyetlerini önleyecek nizami birlikler de mevcut değildi. Bu koşullarda göreve başlayan Vali Reşit Bey, vilayetin içinde bulunduğu vaziyeti Dâhiliye ve Harbiye Nezaretlerine bildirerek düzenli kuvvet talebinde bulundu ise de Osmanlı Devleti’nin savaş halinde olmasından dolayı Reşit Bey’in bu isteği kabul edilmedi ve ona mahalli imkânlarla yetinmesi tavsiye edildi. Bu durum üzerine Ermeni komitelerinin zararlı faaliyetlerine engel olmak isteyen Reşit Bey, bunun için öncelikle Ermeni din adamları ve önde gelenleri ile görüşerek zararlı faaliyetlerde bulunulmamasını ve asker firarilerin teslim edilmesini istedi ise de Reşit Bey’in bu isteği kabul edilmedi (Memleket, 26 Şubat 1919; Beysanoğlu, 1998, 770).

Bu arada eldeki mahalli imkânlarla milis alayları oluşturan Reşit Bey, mevcut kuvvetler ile Ermeni firari ve komiteleri üzerine operasyonlar düzenledi. Bunun neticesinde bin kişiden fazla

olan dam taburu açığa çıkarıldı (BOA, DH. ŞFR, 468/147; Memleket, 27 Şubat 1919; Cengiz, 1983, 240). Ele geçirilen Ermeni firari ve komitacıların verdiği bilgiler ile Müslümanlar ve Osmanlı Devleti aleyhinde tertip edilen ihtilal planlarının açığa çıkarılması sağlandı (BOA, DH. ŞFR, 472/3). Ayrıca devam eden aramalarda manastırlardan mezarlıklara kadar birçok yere Ermeniler tarafından gömülen çok sayıda silah ve bomba açığa çıkarıldı (BOA, DH. ŞFR, 468/147; BOA, DH. ŞFR, 472/3; BOA, DH. ŞFR, 468/179; *Ermeni Belgeleri Özel Sayı 2*, 1983, 107).

Birinci Dünya Savaşı'na girmeden birkaç ay önce 14 Ağustos 1914'de Doğu Süryanileri Patriği (Nasturi) Mar Şimun, Van Mutasarrıfı tarafından şehre davet edilerek şikâyet ettikleri konuların çözümleneceği konusunda teminat vermiş ve ayrıca mali, dini ve idari konularda birçok vaatlerde bulunmuştur. Fakat Patrik, İran'da bulunan Rus askeri yetkilileri ile görüşükten ve onlardan güvence aldıktan sonra Osmanlı Devleti aleyhinde faaliyetlerde bulunmaya başlamıştır (Sarı, 2013, 150).

Bu sırada vilayette yaşayan bir takım Süryanilerin de “*fıkr-i ihtilale*” yönelik eylemler içerisinde buldukları açıkça görülmektedir. Nitekim Midyat kazasında bulunan Hıristiyanlar tarafından Diyarbakır'a barut sevkiyatı yapıldığı yönündeki bir takım ihbarlar üzerine Mardin Mutasarrıflığı ve Diyarbakır Valiliği'nin almış olduğu tedbirler ve yapmış olduğu tahkikat sonucunda, Mardin'e yarım saat mesafede olan Galata adlı Hıristiyan köyündeki Süryani kilisesinde de barut imal edildiği açığa çıkarılmıştır. (BOA, Y.PRK. ASK, 45/ 97). Bu süreçte ayrıca Midyat Kazası dâhilinde bulunan Basibrin Süryanilerinden Süryani Kadim Patrik vekiline yazılan ancak ele geçirilen Arapça bir mektupta bu durum açıkça görülmektedir. Bütün Hıristiyanların ittihadının talep edildiği mektupta; Osmanlı devletine asker verilmemesi istenirken; Hıristiyan ordularının desteklenmesi tavsiye edilmiştir. Ayrıca Osmanlı ordusuna katılan Hıristiyanların cehenneme gideceği ihtar edilmiştir. Mektubun devamında ise karakolların telef edilmesi için beş altı batman kurşuna ihtiyaç duyulduğu ve Deyrulumur'da bu amaçla toplantı yapılacağı dile getirilmiştir (BOA, DH. ŞFR, 438/83). Ancak bu dönemde yapılan bu propaganda ve yönlendirmelere rağmen Diyarbakır Vilayeti'nde yaşayan Süryanilerin, Nasturilerin aksine büyük ölçüde Rusya'nın yanında yer almayı kabul etmeyerek Osmanlı idaresine bağlı kaldıkları görülmektedir (Çiçek, 2006, 542).

Diyarbakır Sancağı'ndaki Süryanilerin Tehcir Edilmesi

Diyarbakır Vilayeti'nde Ermeni tehciri başladıktan bir süre sonra Ermeni komitelerini destekleyen, onları koruyan ve onlarla ortak hareket eden Süryanilerin de tehciire tabii tutulduğu Dâhiliye Nezareti'ne yapılan şikâyetlerden anlaşılmıştır. Aslında Diyarbakır Süryanilerinin tehciire tabii tutulmasına dair merkezden gönderilen herhangi bir talimat yoktur. Ancak buna rağmen Diyarbakır Vilayeti'nde yaşayan 4.000 civarındaki Süryani'nin Dâhiliye Nazırı Talat Paşa'nın uyarılarına rağmen sürgün edildiği anlaşılmaktadır (Dündar, 2008, 351). Bu konudaki ilk şikâyet 12 Temmuz 1915 tarihlidir. Talat Paşa, Diyarbakır Vilayeti'ne gönderdiği bir telgrafta, “*Ermeniler hakkında ittihâz edilen tedâbir-i inzibâtiye ve siyasiyenin diğer Hıristiyanlara teşmilinin kat'iyen gayr-ı caiz olduğunu*” ifade etmiş ve Ermeniler dışındaki gayrimüslimlerin tehciire tabii tutulup tutulmadığını Vali Reşit Bey'den sormuştur (BOA, DH. ŞFR, 54/406).

Vali Reşit Bey, bu telgrafa verdiği 16 Temmuz 1915 tarihli cevabi yazısında, “*Ermenilerle tevhid-i mesai eden ve Osmanlı aleyhtarlığı ile bilinen bazı Keldani ve Süryanilerin erbab-ı fesattan olduğuna*” dikkat çekerek bu kişilerin bu tutumları nedeniyle Ermenilerle beraber tenkil edildiklerini kabul etmiştir. Diyarbakır Vilayeti'nde bulunan ve köylere kadar sokularak Süryani, Keldani, Yakubi veya Nasturi namlarını taşıyan gayrimüslimleri zehirleyen İngiliz misyonerlerinin çalışmaları nedeniyle Ermeni olmayan bu gayrimüslimlerin fenalık ve Osmanlı karşıtlığında Ermenilerden farksız hale geldiklerini belirtmiştir. Ancak buna rağmen vilayette “*Hıristiyanlık aleyhinde bir hareketin mevcudiyeti fikrini uyandırmamak*” için gayret edildiğini dile getirmiştir (BOA, DH. ŞFR, 480/40).

Bununla birlikte bu konuda şikâyetlerin devam etmesi üzerine Reşit Bey, 4 Ağustos 1915 tarihinde Dâhiliye Nazırı Talat Paşa'ya gönderdiği şifreli telgrafta ise “sizi temin ederim ki mümkün mertebe Ermeni olmayan anasır-ı gayrimüslime ilişilmemiş ve ilişilmemesi için de her yere, merkez ve mülhakata tebligat yapılmıştır” diyerek Ermenilerle “hemhal ve hem eşkâr” olanlar ile aynı hanede oturmaları nedeniyle yanlışlıkla kafilelere karışanlar dışında Süryanilerin tehcir edilmediğini belirtmiştir (BOA, DH. ŞFR, 482/83)³. Ancak buna rağmen Reşit Bey, Ermeni komiteleri ve firarileri ile ortak hareket eden ve Osmanlı Devletine karşı “muzır” faaliyetlerde bulunan bir takım Süryanilerin Suriye'ye sevkini gerçekleştirmiş ve bu durumu 29 Ağustos 1915 tarihli telgrafında; “bu havalide Süryani, Katolik, Keldani, Yakubi, Nasturi gibi muhtelif namlar taşıyan anasırın, fesad ve mel'anette Ermenilerden farkları yoktur” diyerek, Ermeniler dışındaki bazı cemaatlerin tehcire tabii tutulmasının gerekliliğini vurgulamamıştır.

Vali Reşit Bey, tehcirin tüm Süryanileri kapsamadığını ve Süryanilerin Ermenilerle münasebetlerini şöyle ifade etmiştir: “*umum Hıristiyanlar aleyhinde bulunduğumuz hissiyatını vermemek için de mecburiyet görülmediği ve sebebiyet verilmediği takdirde anasır-ı saire hakkında bir şey yapılmamaktadır. Diyarbakır'daki Süryani, Katolik, Keldani, Yakubiler kız almak ve vermek, umumiyetle Ermenice tekellüm (konuşma) suretiyle adeta Ermenileşmiş ve hatta bazıları Ermeni komitelerine dâhil olmuş olduğundan bunlardan kafileye karışan olmuştur. Tebligata rağmen evlerinde Ermenileri ihfa (saklama) edenler de ibret-i müessire olmak üzere sevk olunmuşlar ise de açıktan izharı müfsidat etmeyen Süryanilere ilişilmemiş olduğu maruzdur*” (BOA, DH. ŞFR, 486/27).

Reşit Bey'in bütün bu iddia ve ısrarına rağmen Talat Paşa, Süryanilerin tehcire tabii tutulmaması hakkında kesin talimatlar vererek Reşit Bey'in buna engel olmasını istenmiştir. Nitekim bu dönemde Süryanilerin patriklik merkezi Mardin'den Deyru'l-zafaran Manastırı'na taşınarak savaşın etkilerinden korunmaya çalışılmıştır. Ancak buna rağmen zaman zaman işgal edilme riski ile karşılaşmış fakat bu durumda da devletin üst makamlarından gelen özel emirlerle kontrol altına alınmaya çalışılmıştır (Sarı, 2013, 152). 17 Haziran 1915'te, Mardin Mutasarrıfı Ceza Reisi Edip Bey, “yağmacılar” Deyru'l-zafaran'a saldırdığında, Metropolit Cercis Efendi'nin başvurusu üzerine, 90 er ve Raman aşireti reisi Ali Ağa'yı manastıra göndermiş, birlik yağmacıları dağıttıktan sonra iki gün manastırda kalmış ve on eri koruyucu bırakarak şehre dönmüştür (Dolabani, 1972, 100).

Midyat Süryanilerinin Ermenilerle İlişkisi ve Tehcire Tepkisi

Diyarbakır Vilayeti'nde Ermenilerle ortak hareket ettiği iddiasıyla Süryanilerin bir kısmının tehcire tabii tutulması ve yaşanan bir takım olumsuzluklar özellikle Turabdin bölgesindeki Süryaniler üzerinde büyük bir etki meydana getirdi (BOA, DH. ŞFR, 438/83). Esasen Diyarbakır'dan Musul ve Suriye'ye sevk edilen Ermenilerin bir bölümü Nusaybin ve Midyat güzergâhında firar ederek Osmanlı Devleti'ne karşı mücadele veren komitacılarla birleşmişlerdi. Ermenilerin bu mücadelesine özellikle Midyat Süryanilerinin maddi ve silahlı destek verdiği veya

³ Bu dönemde Ermeni komiteleri ile ortak hareket ettiği için tehcire tabii tutulan Süryanilerden birisi Bezzaz Konstantin adındaki bir Süryani'dir. Yirmi yıldan beri Diyarbakır İstinaf Mahkemesi azalığı yapan Süryani asıllı Yusuf Efendi'nin oğlu Bezzaz Konstantin Ermeni komitacılarla beraber Musul'a gönderilmişti. Ancak Bezzaz Konstantin'in ağabeyi olduğu anlaşılın ve Umum Mekatib-i Harbiye-i Şahane Erzak Müdürü Sait Raci imzasıyla 23 Şubat 1916 tarihinde Dâhiliye Nezareti'ne gönderilen bir mektupta, “*biraderim Bezzaz Konstantin nam şahıs Ermeni zannıyla mahal-i ahara te'bid edildiği istihbar kılınmış gerek acizleri ve gerek merkur biraderim Devlet-i Osmaniye'nin en sadık anasırından bulunan Süryani Kadim cemaatine mensup bulunduğumuz*” ifadesiyle kardeşinin sehven tehcire tabii tutulduğu iddia edilmiş ve bu nedenle Bezzaz Konstantin'in buldurularak Diyarbakır'da kendisini bekleyen ailesinin yanına gönderilmesi talep edilmiştir. Bunun üzerine Dâhiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti'nden 7 Mart 1916 tarihinde vilayete gönderilen takirde, Sait Raci imzasıyla sunulan arzuhalde belirtilen iddiaların dikkate alınarak Bezzaz Konstantin hakkında gerekli tahkikatın yapılması ve durumun bildirilmesi istenmiştir. Diyarbakır Vali Vekili tarafından 2 Nisan 1916 tarihinde Dâhiliye Nezareti'ne gönderilen ve Jandarma Alay Komutanlığı'nın ifadesine dayandırılan cevabi telgrafta; Süryani kadim cemaatinden Bezzaz Konstantin'in “*Ermeni ihtilal komitesiyle teşrik-i mesai ettiğinin tahakkuk etmesi nedeniyle Ermeni komitacılarıyla beraber Musul'a te'bid edilirken sevk esnasında firar eden kişiler arasında olduğu*” belirtmiştir. BOA, DH. EUM. 2ŞB, 19/42.

buna hazırlıklı olduğu görülmektedir (BOA, DH. ŞFR, 486/27). Nitekim David Gaunt, “*Katliamlar, Direniş ve Koruyucular*” adlı eserinde 1915 başında, Midyat’ın Süryani Ortodoks ve Protestan liderleri Hanna Safar ve Galle Hermez’in Mort Smuni kilisesinde toplanarak Midyat’ı ve kendilerini nasıl savunacaklarını tartıştıklarını ve İncil’e el basarak ortak bir dayanışma ve savunma andı içtiklerini kaydetmektedir (Gaunt, 2007, 272).

Bu gelişmeler üzerine 18 Haziran 1915’de, Midyat Kaymakamı Ahmet Nuri Bey, Midyat Süryanilerinin önde gelenlerinden Hanna Safar’ı, müftüyü ve önde gelen Protestanları toplantıya çağırarak “*İngilizlerle ilişkisi olduğundan kuşkulanan Protestanların ihanetle yargılanacaklarını*” söyleyerek onları uyardı (Gaunt, 2007, 273; Aydın ve diğerleri, 2011, 336). 21 Haziran’da gömülü silahları açığa çıkarmak amacıyla yapılan aramalarda birçok Ermeni ve Protestan Süryani tutuklandı. Birkaç gün sonra bu kişilerin bir kısmının Diyarbakır Sıkıyönetim Mahkemesi’ne götürülmek maksadıyla kasabanın dışına çıkarılarak öldürüldüğü iddiası olayların başlamasına neden oldu (Gaunt, 2007, 275-276).

Bunun üzerine Midyat Süryanileri, silahlanarak askeri kışlayı bastı ve iki yüz kadar askeri öldürerek direnişe geçti. On gün kadar süren direnişte Savur ve çevresinden hükümet kuvvetlerine yardıma gelen yüz kadar Kürt öldürüldü. Mühimmat ve yiyeceğin tükenmeye başlamasıyla çevre köylerde yaşayan Hıristiyanlarla birlikte savunulması daha kolay olan Aynverd köyüne sığındılar ve direnişi burada uzun süre devam ettirdiler (Aydın ve diğerler, 2011, 336).

Bu şekilde başlayan ve uzun süre Diyarbakır Vilayeti’ni ve askeri birliklerini meşgul edecek olan Midyat isyanının başlangıç tarihi ile ilgili farklı tarihler yer almaktadır. David Gaunt, Midyat olaylarının 19 Haziran’da başladığını sözlü ifadelerle dayanarak ifade etmektedir. Ancak Mardin’e 65 km uzaklıkta bulunan Midyat kazasında meydana gelen olayların bir ay sonra Mardin’e ulaştığını ileri sürmek pek gerçekçi görünmemektedir. Bu dönemde Amerikan Protestan misyoneri olan ve 30 yıldan fazla Mardin’de görev yapan Alpheus N. Andrus, günlüğünde 20 Temmuz tarihli bölüme “*Midyat’ta isyan*” notunu düşmüştür. Andrus 28 Temmuz’da, Mutasarrıfın Mardin Piskoposuna “*Midyat’taki halkına isyan etmemesini söylemesi için*” emir verdiğini eklemiştir (Gaunt, 2007, 276).

Muhtemelen Haziran ayında tüm vilayetlerde olduğu gibi silah aramaları ve Ermeni komitacılarının tutuklanması yönündeki talimatlar üzerine Midyat’ta yapılan arama ve takibat Süryanilerde rahatsızlık yaratmış daha sonra da bir takım Süryanilerin de Diyarbakır merkezinden tehcir edilmesi üzerine isyan gerçekleştirilmiştir.

Bu dönemde Diyarbakır’da mahkûm olan Faiz el-Hüseyin, Midyat isyanını anılarında şöyle ifade etmektedir: “*Midyat Süryanileri, Diyarbakır ve çevresindeki kardeşlerinin başına geleni duyduklarında, toplanıp Midyat yakınlarındaki üç köyde mevziletiler ve buralarda direniş sergilediler. Hükümet önceden bölgeye sevk ettiği bir jandarma bölüğü dışında, iki bölük düzenli asker de gönderdi. Ancak Kürt aşiretlerinin de harekete geçirilmesi işe yaramadı.*” (el-Hüseyin, 1917, 31).

Midyat olayları ile ilgili Başbakanlık Osmanlı arşivinde bulunan 29 Temmuz 1915 tarihli şifreli telgrafta, Temmuz ayı ortalarında Midyat merkezinde ve bazı köylerde müstahkem mevkiiler inşa eden isyancıların kasabada bulunan memur ve ailelerinin bir kısmını katlettiği, Midyat kaymakamı Ahmet Nuri Bey’in süreci iyi idare edememesi ve bölgedeki askeri birliklerin yetersizliği nedeniyle isyanın kısa sürede geniş bir alana yayıldığı, Diyarbakır Vilayeti’nden gönderilen takviye birliklerle 16 Temmuz’da kasaba merkezinde istihkâm (siper) merkezlerine yapılan baskın neticesinde, mazgalların ortadan kaldırıldığı, birçok silah ve mühimmatın ele geçirildiği, sığınakların yok edildiği ve meydana gelen bu çatışmada 2 askerin şehit olduğu, 4 kişinin yaralandığı, asilerden ise yüzden fazla kişinin ortadan kaldırıldığı kaydedilmektedir (BOA, DH. ŞFR, 481/93).

Midyat ve çevresinde isyan eden Süryanilerin tenkile çalışıldığı bu dönemde, Bedirhani Abdürrezzak da başına topladığı bir takım Kürt ve Ermenilerle beraber devlete sadık Kürtleri

Hükümet aleyhine teşvik etmeye başlamıştır. Bunun için Şıta, Şırnak ve Pervari taraflarında kışkırtmalarda bulunulmuş ve Cizre aşiretlerine de kendilerine katılmaları için haber yollanmıştır. Başkomutanlık Vekâletine sunulan 23 Temmuz 1915 tarihli raporda, Diyarbakır Vilayeti'nden bildirilen telgrafa atfen Midyat'ta bulunan Seyyar Jandarma Taburu'nun Abdürrezzak'ın takibi için Şırnak yönüne gönderildiği belirtilmektedir. Bu durumda her ihtimale karşı "*hükümete içten bağlı ahalinin silahlandırılması*" için de dört bin kadar silah talep edildiği, 36. Fırka (Tümen) tarafından Diyarbakır'da terk edilmiş olan 2.000 martini silahının vilayetin emrine verildiği ifade edilmektedir (*Ermeni Belgeleri özel Sayı 3*, 1985, 81).

Diyarbakır Valisi Mehmet Reşit Bey, Dâhiliye Nezareti'ne gönderdiği 26 Temmuz 1915 tarihli şifreli telgrafta, Midyat'taki gelişmeler şöyle ifade edilmektedir; Midyat başkaldırısının teskin edilmesi için Mardin'den sevk edilen jandarmalarla asiler arasında çatışma devam etmektedir. Çatışmanın başından şimdiye kadar asilerden yedi yüz ölü askerden elli kadar şehit ve mecruh vardır. Nusaybin kazasına bağlı ve ahalisi Süryani ve Yezidilerden oluşan Basibrin nahiyesinden asilere muavenete gelmiş diğer asiler tenkil edilmiş ve fakat asiler tarafından telgraf hattı tahrip olunmuştur. Telgraf hattın hemen tamiri Nusaybin kaymakamlığına yazılmış ise de şimdilik tamire imkân olmadığı kaymakamlıktan bildirilmiştir. Kasabada kalan bir takım memurların aileleri asiler tarafından öldürüldükleri ve yaralandıkları tahakkuk etmiştir. Asilerin tamamen ortadan kaldırılması için şiddetli tedbirler alınmıştır (BOA, DH. ŞFR, 481/31).

Diyarbakır Vilayeti'nden gönderilen 29 Temmuz 1915 tarihli şifreli telgrafta ise mağaralara sığınan çok sayıda asinin olduğu ve bunların etkisiz hale gerilmeye çalışıldığı, Midyat'a bir saat mesafede bulunan Batı köyünde Seyyar müfreze ile asiler arasında çatışma meydana geldiği ve Basibrin nahiyesiyle Cizre arasındaki Midih köyünde bulunan altmış kişilik müfrezenin çok zor durumda olduğu ve biran önce bunlara yardım edilmesi talebinde buldukları ifade edilmiştir. Telgrafın devamında meydana gelen olaylarda "*usattan tepelenenlerin mecmu bine baliğ olduğu*" belirtilmiştir.

Bölgede meydana gelen olayların tamamen önünün alınması için ciddi tedbirler alınmıştır. Memurlar ve aileleri Estel'e nakledilmiş ve olaylar sırasında asiler tarafından tamamen tahrip edilen telgraf hatlarının tamir edilmesi için Cizre ve Nusaybin kaymakamlıklarına gerekli talimat verilmiştir. İsyanın bir an önce bastırılması için Diyarbakır Jandarma Alay Kumandanı Midyat'a gönderilmiştir. Meydana gelen olaylarda Midyat kaymakamı Ahmet Nuri Bey "*su-i idare ve hıyaneti mahsus*" görülerek ve görevine devam etmesi sakıncalı görülerek işten el çektirilmiştir. Olayların mahiyetini araştırmak için Midyat'a gönderilen Mardin Ceza Reisi Edip Bey'e vekâlet verilmiştir (BOA, DH. ŞFR, 481/93).

Olayların önünün alınması ve asilerin ortadan kaldırılması için alınan tedbirlerle "*Midyat kasabasındaki kıyam tamamen imha edilmiştir*". Bu olaylarda daha önce belirtilenlerin dışında asker ve ahaliden kırktan fazla kişi şehit ve mecruh olmuştur. Kaza nüfus memuru da bunlar arasında şehit olan kişilerden birisidir. Kaza merkezinde yapılan baskın ve denetimler neticesinde Midyat'tan firara muvaffak olan Süryani asilerle, Diyarbakır, Urfa ve Mamuretü'l-aziz Ermenilerinden birçok kişi Bakun Dağı'na çekilmiş ve orada bulunan Yezidilerle ortak hareket etmeye çalışmışlardır. Bunun yanında ahalisi Hristiyan olan Basibrin ve Kerboran nahiyeleriyle Aynverd (Gülpınarı), Zazdir (İzbırak), Saliba (Çatalçam) ve Bakıstan köyleri de isyan ederek karakol müfrezelerine hücum ile iki askeri yaralamışlar ve civar İslam köylerine saldırarak Müslümanları katle girişmişlerdir (BOA, DH. ŞFR, 482/82).

Elazığ Kolordu Kumandan Vekili Süleyman Faik tarafından 4 Ağustos 1915 tarihinde III. Ordu Kumandanlığı'na yazılan bir telgrafta ise; Midyat'taki asilerin bastırılmasıyla kasabanın bunlardan temizlendiği, kasabadan iki saat mesafede olan yüz yirmi haneli Ziyor köyüne sığınan beş yüz kadar asinin ise 30/31 Temmuz 1915'de ablukaya alındığı ve şimdiye kadar devam eden çatışmalarda jandarmalardan üçünün şehit ve üçünün mecruh ve ayrıca aşiretlerden yirmi iki kişinin şehit ve altmış ikisinin mecruh olduğu belirtilmiştir. Talep edilen topun gelmesinden sonra barınaklarındaki asilerin de çıkarılacağı, Diyarbakır Jandarma Alayı ile Midyat Seyyar Jandarma

Tabur Kumandanlıklarının yazılarına istinaden aktarılmaktadır (Ermeni Belgeleri özel Sayı 3, 1985, 85).

Vali Reşit Bey tarafından 4 Ağustos 1915 tarihinde Dâhiliye Nazırı Talat Bey'e gönderdiği şifreli bir telgrafta, Midyat kaymakam ve seyyar jandarma kumandanının kasten veya dikkatsizliklerinden meydana gelen isyan sebebiyle Midyat Süryanilerinin tenkiline mecburiyet hasıl olduğu, Kaymakam Nuri Bey'in başlangıçta hükümet dairesine üç gün kapanıp müdafaayı Kürtlere ve etraftan gelen aşiretlere bırakmış olmasından dolayı istenmeyen hadiselerin meydana geldiğini ve kısa süre içerisinde isyanın civar köylere sirayet ettiğini ancak olayın duyulmasından hemen sonra bölgeye alay kumandanı, tahkik memuru ve mühimmat gönderilerek asayişin tesis edildiğini ve Yezidilerin isyancılarla ortak hareket etmesine engel olunduğunu ifade edilmiştir (BOA, DH. ŞFR, 482/82).

Bu arada Midyat Kaymakamı Ahmet Nuri Bey görevden alındıktan kısa süre sonra ortadan kaybolmuştur. Nitekim Dâhiliye Nezareti'nin değişik tarihli telgraflarında kaymakamın kayıp olduğu ifade edilmektedir (BOA, DH. ŞFR, 52/344; BOA, DH. ŞFR, 54/210; BOA, DH. ŞFR, 55/123; BOA, DH. ŞFR, 58/104). Bazı araştırmacılar Vali Reşit'in Kaymakam Nuri Bey'i Süryanileri tehciye yanaşmadığı için öldürttüğünü ileri sürmektedir (Akçam, 2008, 329; Gaunt, 2007, 271). Ancak Vali Reşit Bey tarafından Dâhiliye Nezareti'ne gönderilen 24 Temmuz 1915 tarihli ve şifreli telgrafta, "Nuri Bey'in Midyat'ta Hıristiyanlarından silah toplamaması, şuradan buradan kaçanların orada barınmalarına göz yumması, bu şekildeki dirayetsizliği ve su-i niyeti nedeniyle Midyat'ta olayların çıkmasına neden olması nedeniyle görevden alındığını ileri sürmektedir (BOA, DH. ŞFR, 481/4).

Yine bu konuda Reşit Bey, "Mülahazat" adlı savunmalarında şu değerlendirme de bulunmuştur: "*Midyat Kaymakamı Nuri Bey menafi-i hissiyeye kapılarak merkez kazadaki Ermenilerin naklini tavik ve bilakis mülhakattan ve vilayat-ı mütecavireden firaren gelen komitecilerin orada ictima ve hükümet memurlarıyla ahali-i İslamiye aleyhinde gayet müthiş bir katliam tertibatını ihzar etmelerine müsaade ve müsamaha ve birçok memur ve ahalinin şahadetini icap ettiren bu hareket-i fesadiyede kuvve-i mevcudenin kısm-ı azamını yalnız şahsına muhafız tayini ile başkalarının hayatını ihmal ettiği ve bu kanlı isyanın ancak üç dört tabur ile tenkil olunabildiği malum iken bu cinayete karşı işten el çektirilerek hakkında takibat-ı kanuniye ifası suretinde bir muamele yapılmıştır*" (Mehmetefendioğlu, 1992, 22).

Midyat'da meydana gelen ilk olaylarda isyancılar 160 haneli Aynverd köyüne sığıp orayı savunma merkezi yapınca Hamidi ailesinden olup, Mardin ve çevresinde saygıyla anılan Aynkaflı Nakşibendi Şeyhi Fethullah, Müslümanlar ile isyancılar arasındaki çatışmanın sona ermesi için aracılık yapmıştır. Kendi oğlunu rehine olarak Ermeni ve Süryanilerden oluşan isyancılara teslim eden Şeyh Fethullah bu şekilde silahların bir kısmının alınmasını sağlamıştır. Daha sonra Diyarbakır'a giderek yetkililerden askerlerin ve Kürtlerin geri çekilmesini belirten bir yazılı emir almıştır (Aydın ve diğerleri, 2001, 338). Olayların devam ettiği süreçte Süryanilere ait olan Deyrulmur Manastırı da saldırılara uğramış, Azamoğulları bazı cemaat üyelerini öldürdükten sonra manastırı yağmalamıştır. Azamoğullarının bu işgali duyulunca Hükümet yetkilileri sıkı emirler vererek barışın temin edilmesi ve asayişin kalıcı hale gelmesini sağlamıştır. Nitekim kısa süre sonra Süryani cemaat ve ruhbanları yeniden manastıra yerleşmiştir. Deyrulmur'un işgalinin duyulmasından sonra Şeyh Fethullah diğer hadiselerde olduğu gibi yine bölgeye gelerek sulhu temin etmeye çalışmıştır. Bu süreçte Osmanlı Devleti lehine çalışan Mizizahlı Çelebi Ağa meydana gelen kargaşalıktan dolağı sağa sola giden Süryanileri toplayarak köyllerine götürmüş, yağmalanan menkul ve gayrimenkullerini onlara iade etmiştir (Günel,1970, 297). Bu kargaşa ortamında Killet, Benezil, Çöllü, Aynverdi ve İbrahimiye gibi Süryani yerleşim merkezleri bazı aşiretlerinin saldırıların hedefi olmuştur (Aydın ve diğerleri, 2001, 336).

Hezak (İdil) Süryanilerinin İsyanı

Midyat ve çevresindeki olayların bastırılması ile bir süre sesiz kalan Süryanilerin bölgede bulunan Ermenilerle beraber yeniden isyana kalkıştıkları anlaşılmaktadır. Nitekim Teşkilât-ı Mahsûsa tarafından İran'a gönderilmek üzere yola çıkarılan İran Müretteb Müfrezesi Komutanı Ömer Naci Bey, Musul Valisi Haydar Bey'e çektiği 12 Ekim 1915 tarihli telgrafta bildirildiğine göre; Diyarbakır, Cizre ve Midyat'ta yaşayan Süryaniler isyan ederek civarlarındaki halkı katletmeye başlamışlardır. Ömer Naci Bey telgrafında, bu ayaklanmayı bastırmak için izin istemiştir. Alınan ilk bilgilere göre asilerin silah sayısı dört-beş bin kadardı. Fakat Ömer Naci Bey, bu rakamın abartıldığına inanıyordu. Buna rağmen mevcudu 650 kişi olan müfrezesini, bu ayaklanmayı bastırmak için yeterli görmüyordu. Müfrezenin elinde bulunan iki adi cebel (dağ) topu da gerekli ateş gücüne sahip değildi. Bu nedenle Ömer Naci Bey, asilere karşı harekete geçmek için Cizre'ye gelmesi beklenen 51. Fırka'dan bir taburla bir cebel topunun müfrezenin emrine verilmesini istemiştir (Kurtcephe, 1993, 292).

Süryani ayaklanmasını müteakip aynı bölgede çeşitli yerlerden firar ederek Cizre'nin 50 km kadar batısında bulunan Hezak köyünde toplanan 1000 kadar silahlı bir Ermeni grubu da Müslüman köylerine karşı saldırıya geçtiler. Müslüman köylerini basarak yakıp yıkan ve halkını katleden Ermeniler, Cizre ile Diyarbakır arasındaki telgraf hatlarını kestiler (Kurtcephe, 1993, 292). Bu havalide isyanı bastıracak yeterli kuvvet yoktu. Ömer Naci Bey'in talebi üzerine 51. Fırka'dan bir tabur ile 2 cebel topu da kendisine verildi. Ayrıca 8 Kasım 1915'te Ethem Bey (Çerkez Ethem) komutasındaki 500 kişilik bir milis kuvvet de bölgeye sevk edildi (Özdemir, 2009, 121).

Ayaklanmanın başladığı yerleşim alanları, III. Ordu mntikasında bulunduğu için bölgeye gönderilen müfrezeler, adı geçen ordunun emrine verildi. Enver Paşa'nın 28 Ekim 1915 tarihli emrine göre, asilere silahlarını teslim etmek ve hükümetin göstereceği yerlerde oturmak şartıyla affedilecekleri önerisi götürülecekti. Ayrıca meselenin halli için Musul'da bulunan Metropolit ile temasa geçilecekti. Musul Valisi Haydar Bey de asilerin bu öneriyi kabul edeceklerini tahmin ediyor ve ayaklanmanın kan dökülmeksizin sona erdirileceğini ileri sürüyordu (Kurtcephe, 1993, 292; Sarısamam, 1995, 504).

İsyanın en önemli direniş noktası Hezak köyü civarıydı. Enver Paşa'nın emri gereğince asilere götürülen teslim önerisi pek rağbet görmedi. Sadece iki üç köy halkı teslim önerisini kabul ettiler. Bunlar da silahlarının yalnız işe yaramayanlarını teslim ettiler. Diğer isyan bölgelerindeki asiler, teslim önerisine ateşle karşılık verdiler, karakollara ve Müslüman köylerine karşı yeni saldırılar düzenlediler. Hezak köyünün etrafı hendekler ve duvarlarla çevrilerek çok müstahkem bir mevki haline getirilmişti. Köyde 10.000 kadar asi bulunduğu tahmin ediliyordu. Hezak'ı kuşatan müfrezeye komutanı Ömer Naci Bey, asilere silahlarını bırakarak teslim olmalarını teklif etti. Asi Süryaniler, teslim önerisini reddettiler. Asilerle Ömer Naci Bey kuvvetleri arasında büyük bir oransızlık vardı. Müfrezenin elinde bulunan iki adi top da beklenen etkiyi yapmaktan uzaktı. Teslim önerisinin reddinden sonra çıkan çatışmada müfrezenin yetersiz kaldığı görüldü. Ömer Naci Bey'in gayretlerine rağmen istenen sonuç elde edilemedi. Türk kuvvetleri ikisi subay olmak üzere 38 yaralı ve üç şehit verdiler (Kurtcephe, 1993, 293). İsyancıların kaybı konusunda bir bilgi söz konusu değildir (Özdemir, 2009, 121).

Bütün bunlara rağmen Hükümet, meseleyi barışçı yoldan halletmek istiyordu. Kuvvet kullanımının bölgede yaşayan diğer Hristiyan unsurları da ayaklanmaya sevk edebileceği endişesi, Osmanlı Hükümeti'ni öncelikle barışçı bir çözüm arayışına itiyordu. Diyarbakır Valisi, asilerin teslim olmalarına ihtimal vermiyor ve böyle bir teklifin ısrarla asilere barışçı yoldan kabul ettirilmeye çalışılmasının devlet otoritesini zaafa uğratacağını düşünüyordu (Kurtcephe, 1993, 293).

Bu sırada bölgede isyanlar birbirini izliyordu. Musul Vilayeti'nin 100 km batısındaki Sincar taraflarında Ermeniler ve Yezidiler de ayaklanmıştı (Sarısamam, 1995, 505). Bunlar Süryani asilerle

haberleşerek direnişi teşvik ediyorlardı (Gaunt, 2007, 629). Bu asi grupların birbirleriyle dayanışması ayaklanmanın yayılması ihtimalini artırıyordu. Kasım 1915 başlarında Süryani isyanını bastırma girişimlerinden henüz bir sonuç alınamamıştı. Ömer Naci Bey Müfrezesi'ne takviye maksadıyla bir müfreze daha gönderildi. Bu iki müfrezenin önce Midyat mıntikasındaki Hanele üzerine hareket etmeleri emredildi. Fakat Ömer Naci Bey Müfrezesi hala Hezak önlerinde bulunuyordu. IV. Ordu Komutanlığı'ndan gönderilen Piyade taburu ile cebel topu Midyat civarına yeni gelmişti. Başkomutanlık, ayaklanmanın bu kuvvetlerle bastırılması gerektiğini belirtiyor ve başka bir kuvvetin gönderilmesinin mümkün olmadığını vurguluyordu (Kurtcephe, 1993, 294).

Ömer Naci Bey, aldığı emir gereğince Hezak ve civar Süryanilerine teslim olmalarını önerdi aksi takdirde haklarında daha şiddetli davranılacağını bildirdi. 17 Kasım 1915 günü yapılan bu öneri, Süryaniler tarafından kabul edildi. Buna göre, Süryanilerinin devlete sadık kalacağı, silahlarını teslim edecekleri, hükümete olan borçlarını ödeyecekleri ve tahrip ettikleri telgraf hatlarını tamir edecekleri ayrıca Midyat'ın diğer köylerindeki asilerin de aynı surette teslim olmalarını sağlamak üzere heyetler gönderileceği kabul edildi. Asilerin teslim isteklerini Başkumandanlık Vekâleti'ne bildiren Ömer Naci Bey'e göre bu durumda isyan sulh yoluyla bitirilmişti. Artık asli vazifesi olan Kuzezybatı İran'a doğru yola çıkmak istemektedir (Özdemir, 2009, 122). Ancak bir süre sonra 22 Kasım 1915 tarihinde Diyarbakır Vilayeti'nden gönderilen telgrafta, Süryanilerin anlaşmanın aksine hareket ederek isyan sahasını genişletmeye çalıştığı anlaşılmaktadır (Sarısaman, 1995, 506). İsyanın uzamasından rahatsız olan Enver Paşa, III. Ordu Kumandanlığı'na gönderdiği 26 Kasım 1915 tarihli şifrede "*Midyat isyanı derhal ve kemal-i şiddetle bastırılmalıdır*" diyerek Ömer Naci Bey Müfrezesi'nin isyan bastırılana kadar Midyat'tan ayrılmasını emretmiştir. Bunun üzerine XII. Kolordu Kumandanlığı'ndan Enver Paşa'ya çekilen telgraftan anlaşıldığına göre, Hezak köyündeki asilerin silahlarını teslim ettiklerini belirterek Ömer Naci Bey komutasındaki müfrezenin verilen görevi tamamladığı ve bu nedenle izin verildiği takdirde, müfrezenin Musul-Revandüz yoluyla İran'a doğru hareket etmesi için izin verilmesini istemiştir (Kurtcephe, 1993, 295).

Başkumandanlık Vekaleti'nden III. Ordu Komutanlığı'na çekilen 28 Kasım 1915 tarihli telgrafta, isyan eden asilerin hangi milletten oldukları, aralarında Ermenilerin olup olmadıkları, eğer varsa nereden ve ne kadar oldukları, Ömer Naci Bey'in bunlardan hangileriyle hangi şartlarda ve ne şekilde anlaştığı sorulmuştur (Özdemir, 2009, 123). Bu soruları, III. Ordu Kumandanı Kamil Paşa 28 Kasım 1915 tarihli şifre ile cevaplandırmıştır. Telgrafta; ayaklananların büyük kısmının Midyat yöresinde yaşayan Süryaniler olduğu, bunlara öteden beriden firar eden bir kısım Ermeniler ile Keldaniler'in de katıldığı, Ömer Naci Bey ve Diyarbakır Valisi'nin bunlardan Hezak köyündeki Süryanilerin silahlarını teslim ederek kendi köylerine dönmek, tahrip ettikleri telgraf hatlarını tamir etmek ve hükümete olan borçlarını ödemek şartıyla meselenin sulhen çözümlendiğini bildirmiştir (Kurtcephe, 1993, 296).

III. Ordu Kumandanı Kamil Paşa yukarıdaki bilgileri verdikten sonra o yörede asayişin istikrarı ve bu asilerin tamamıyla devlete sadık hale getirilebilmeleri için isyana katılan kişilerin başka yörelere göç ettirilmelerini tavsiye etmiştir. Aksi takdirde, düşmanın yaklaşması durumunda isyanın tekrar başlaması söz konusudur. Ancak Ömer Naci Bey'in bölgeden ayrılması ve yeterli kuvvet bulunmaması nedeniyle Kamil Paşa'nın önerisi gerçekleşmemiştir (Özdemir, 2009, 123). Osmanlı Hükümeti, asilerin ellerindeki tüm silahların toplanması ve bu kişilerin yerlerinin değiştirilmesini düşündüğü halde bölgede yaşayan Hristiyan halkı karşısına almamak için kuvvet kullanmaktan kaçınmıştır. Ayrıca Süryanileri, kazanabilmek için ayaklanmaya katılanlara hiçbir ceza vermemiştir (Kurtcephe, 1993, 296).

Midyat ve çevresinde tesis edilen asayişin yaklaşık bir yıl sonra tekrar bozulduğu görülmektedir. Nitekim Diyarbakır Vali Vekili Bedri Bey tarafından 16 Aralık 1916'da Dâhiliye Nezareti'ne gönderilen şifreli telgrafta; Mardin Sancağı dâhilinde meydana gelen Süryani olaylarında olaylara katılan Süryanilerin eman dileyerek köylerine geri döndükleri, bununla birlikte nüfuzlarıyla öne çıkan kişilerin her ihtimale karşı gözetim altında bulunduruldukları ve menfi-i

emniyet bir hareketleri vuku' halinde derhal te'dip edilmeleri yönünde icap edenlere gerekli talimatın verildiği ifade edilmektedir. Ancak köylerine geri döndükten bir süre sonra bir takım kişilerin tahriklerde bulunarak tekrar karışıklık çıkardıklarını dile getiren Bedri Bey, isyancıların müfrezeye karşı silah kullanmaları üzerine bu kişilerin elebaşlarının cezalandırılarak bölgedeki heyecanın teskin edildiğini aktarmıştır (BOA, DH. ŞFR, 540/60).

Midyat ve çevresindeki asayişin kalıcı olmadığı ve zaman zaman bir takım huzursuzlukların meydana geldiği görülmektedir. Vali Vekili Bedri Bey tarafından Dâhiliye Nezareti'ne gönderilen 25 Kasım 1917 tarihli şifreli telgrafta da, bölgede meydana gelen karışıklıklar nedeniyle “meydana gelen son müsademedede (çatışma) rüesa-yı usatın kâmilin imha edildiği” ve diğerlerinin de güvenlik kuvvetlerine teslim olduklarını belirtmektedir. Midyat kazasındaki “eşkîya”nın eman dilemesiyle kazadaki asayişin tekrar sağlandığını ifade eden Bedri Bey bu sırada, Midyat kazasının kayıtlı gayrimüslim nüfusunun 14.000 olduğu ancak mevcut haliyle kasabada 1.617, köylerde ise 6.781 Süryani Kadim nüfusun mevcut olduğunu, yirmi⁴ nüfusun da Ermeni sevki esnasında sevk ve tenkil olunduğunu belirtmektedir. Sevk ve tenkil edilen Hıristiyanların gayrimenkullerinin hükümet marifetiyle icarla idare olunduğunu kaydeden Vali Vekili Bedri Bey, gayrimenkullerden mirasçısı olanların sahiplerine teslim edildiğini, sahipsiz olanların ise hazine namına ihale edildiğini kaydetmektedir (BOA, DH. ŞFR, 572/32).

Birinci Dünya Savaşı esnasında Mardin ve çevresinde zaman zaman meydana gelen olaylarda bazı Süryani ileri gelenleri Süryanilerin isyana iştirak etmelerini engellemek için büyük gayret sarf etmişlerdir. Bu nedenle Osmanlı idaresi de bu şekilde hareket eden kişileri ödüllendirmiştir. Nitekim 26 Eylül 1919'da Sultan Vahidettin ile görüşen İlyas Şakir Efendi'ye birinci dereceden Osmanlı nişanı verilmiştir. Süryani Kadim Patriği İlyas Şakir Efendi yine Mondros Mütarekesi sonrası Mardin'in İngilizlere teslim edilmemesi yönünde büyük çabalar göstermiştir. Aynı dönemde Süryani Ortodoks cemaati temsilcilerinin Padişah'tan göç ettirilen Süryanilerin geri dönüşü, okul inşası, yardım yapılması gibi taleplerde buldukları ve padişah tarafından da bu taleplerin kabul edildiği görülmektedir (Oral, 2007, 281-282; Hür, <http://www.suryaniler.com/konuk-yazarlar.asp?id=404>).

Yukarıda anlatılanlardan açıkça anlaşılacağı üzere Ermeni tehcirinin uygulanması Süryanileri doğrudan etkilemiştir. Bu süreçte tehcirden korunmak için Ermenilerin bir kısmı can ve mal güvenliği açısından Süryanilerin arasına karışarak gizlenmeye çalışmıştır. Bu şekilde Ermenileri himaye eden Süryaniler tehcir edilince de bu durum sanki bütün Süryanilere uygulanmış gibi propaganda yaparak tüm Süryaniler Ermenilerle beraber ortak hareket etmeye çağırılmıştır. Bu arada Ermenilerin başına gelen tehcir felaketinin kendilerinin de başına gelebileceğini düşünen Süryaniler Midyat ve çevresinde isyan etmişlerdir. Hiç şüphesiz tehcirin uygulanmasında kararlı olan Vali Reşit Bey'in ısrarcı tutumuyla, hadiselerin başında etkin bir idarecilik sergileyemeyen Midyat Kaymakamı Nuri Bey'in tutumu da olayların büyümesinde etkili olmuştur.

Bugün Avrupa'da kendilerini “Asuri” olarak tanımlayan bir grup Süryani (Atman, 1997, 49) 1915-1917 yılları arasında Diyarbakır Vilayeti'nde Süryanilere de soykırım uygulandığını ileri sürmektedir⁵. Bu kesimler, Avrupa parlamentolarında Ermeni soykırımı iddialarından sonra şimdi de Süryani soykırımının kabul edilmesi için yoğun bir mücadele vermektedir. Süryanilerin soykırımı anlamında Seyfo (kılıç) sözcüğü kullanılmaktadır (Sarı,2013, 220). Süryanilerle ilgili yaptığı akademik çalışmalarla bilinen Mehmet Çelik, bugün Avrupa kamuoyunda, Birinci Dünya Savaşı sırasında Süryanilere de soykırım uygulandığı iddiasında bulunan kesimlerin tehcir sırasında sürgünden kurtulmak için Süryaniler içerisinde gizlenmiş olan bir miktar Ermeni kökenli Süryaniler olduğunu ve bu kargaşa sırasında dindaş ve mezhepdaşlarını korudukları ve onlara sahip

⁴ Belgenin bu kısmında bir belirsizlik olduğundan yirmi nüfustan hemen sonra “73 nefer” ibaresi de geçmektedir. Dolayısıyla tehcire tabii tutulan Süryani sayısı 73 de olabilir.

⁵ Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Jozef Nacim, *Türklerin Katlettiği 1915 Asur, Keldaniler ve Ermeniler*, çev: Rıfat Öztürk, Mezopotamya Enstitüsü, 1999; Fr. Hyac. Simon des . Precheurs, *Kartal Yuvası Mardin'de Beklenmedik Felaket Ermeni-Asuri, Keldani Soykırımı*, Fransızca'dan tercime eden: Mehmet Baytimur, Peri Yayınları, İstanbul 2008.

çıktıkları ihtimali üzerinde durmaktadır. (Çelik, 27 Nisan 2008; Çelik, 2023 Dergisi, 7). Ancak bütün bu iddialara rağmen gerek Osmanlı merkezi yönetiminin Süryanilerin tehcir edilmemesi yönündeki talimatları ve gerekse de tehcir sonrasında bölgede çok sayıda Süryani'nin varlığı Süryanilere soykırım uygulandığı yönündeki iddiaları tartışmalı hale getirmektedir.

1919 yılı ortalarında Mardin'i ziyarete eden İngiliz Binbaşı E. W. Corbett Noel'de raporunda Osmanlı Devleti sınırları içerisinde yaşayan Hıristiyanlardan savaş sırasında en az zarar görenlerin Süryaniler olduğunu belirtmektedir. Noel, Süryanilerin Osmanlı Devleti ile iyi ilişkiler kurduklarını ve Ermeni tehciri alındıktan sonra Süryanilerin bu kararın dışında tutulduklarını da raporuna eklemiştir. Ayrıca Noel, Diyarbakır'da yaşayan Süryanilerin Osmanlı yönetiminin devamından yana olduklarını hatta Mardin ve Diyarbakır'da Süryanilere ait kiliselerde Osmanlı yönetimi ve Padişah için dualar edildiğini de raporunda vurgulamaktadır (Özdemir, 2009, 113; Bayburt, 2010,9). Gerçekten de Noel bu raporu hazırlamadan önce Mardin ve Midyat'taki Süryaniler hakkında bilgi toplamaya çalışmış onlara baskı yapıp yapılmadığı sorulmuş ancak düşünülen aksine cevaplar almıştır. Hatta görüştüğü Süryani Kadim Murahhası da aynı beyanatta bulunmuştur (Ertürk, 2007, 308).

SONUÇ:

Büyük bir sarsıntıya neden olan 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı sonrasında Osmanlı sınırları içerisinde yaşayan Ermeniler arasında “bağımsız bir devlet kurma” düşüncesi yeşermeye başlamış ve bu durum birçok etmenin de etkisiyle 1895’li yıllara gelindiğine isyanlara dönüşmüştür. Bu süreçte Ermenilerin isyan çıkardığı yerlerden birisi de Diyarbakır Vilayeti olmuştur. 1 Kasım 1895 günü vilayet merkezinde başlayan olaylar kısa süre içerisinde halklar arası çatışmaya dönüşmüştür. Bir takım Süryaniler, Ermeni komitelerinin yönlendirmesi ve baskısı karşısında istemeyerek de olsa Ermenilerin Osmanlı Devletine karşı giriştiği “bağımsızlık” mücadelesini Hıristiyanların ortak mücadelesi olarak kabul etmiş ve desteklemiştir. Bu nedenden dolayıdır ki olaylar başladıktan sonra Ermenilere duyulan tepkinin “Müslüman-Hıristiyan” çatışmasına dönüşmesi ve Süryanilerin de Hıristiyan olması nedeniyle Ermenilerle aynı kefeye konulması nedeniyle bazı Süryaniler mağduriyetler yaşamıştır. Ancak buna rağmen Süryani ruhani yetkililer başta olmak üzere Süryanilerin büyük çoğunluğu Müslümanlarla Ermeniler arasındaki karışıklıklarda devletin yanında yer almış hatta toplumsal barışın tesisi ve devamı yönünde mücadele etmiştir.

Birinci Dünya Savaşı ile birlikte Hükümet yetkilerinin, Ermenilerin girişmiş oldukları ihtilal girişimleri nedeniyle devletin bölünmesini önlemek amacıyla Ermeniler hakkında almış olduğu “tehcir” kararı ve bunun uygulanması çok ciddi sıkıntıları beraberinde getirmiş ve bir kısım Süryani de bundan olumsuz etkilenmiştir. Genellikle devlete sadık ve Müslümanlarla iyi ilişkiler içerisinde olan Süryanilerin bir kısmı, bu süreçte Ermenilerin Osmanlı devletine karşı başlatmış olduğu ihtilal hareketini “Hıristiyan-Müslüman” mücadelesi olarak değerlendirerek Ermenileri desteklemiştir. Bu nedenle bu dönemde Diyarbakır vilayet merkezindeki bir takım Süryaniler de tehcire tabi tutulmuştur.

Ermenilerle birlikte hareket eden Süryanilerin bu şekilde tehcire tabi tutulması ve bunun yankıları Midyat bölgesindeki Süryanilerin hükümete başkaldırısına sebep olmuştur. Ermeni tehcir kabilelerinden kaçan bazı Ermeni ve Süryanilerin de Midyat bölgesini kendileri için korunaklı bir üs olarak seçmeleri isyanın daha da büyümesine yol açmıştır. İsyani eden Süryani ve Ermeniler hâkimiyet alanını genişletmek için özellikle Yezidileri de isyana teşvik etmeye çalışmıştır. Temmuz 1915’de başlayan Süryani isyanı, bir süre sonra Hezak-Cizre bölgesini de içine alacak şekilde genişlemiştir. Osmanlı Devleti’nin büyük uğraşına ve isyancı Süryanilerin ciddi kayıplarına neden olan bu isyan ancak 1915 yılı sonunda kontrol altına alınmıştır. Bu hadiseler üzerine bazı Süryaniler tehcire tabi tutulmakla birlikte, Midyat Süryanilerinin önemli kısmı kendi topraklarında bırakılmıştır.

KAYNAKÇA:

Arşiv Belgeleri:

- BOA, Y.PRK. AZI, 33/6
BOA, DH. TMIK. M 9/56
BOA, Y.PRK. UM, 55/97
BOA, Y.PRK. ASK, 109/69
BOA, Y.PRK. UM, 55/97
BOA, A.MKT. MHM, 637/32
BOA, Y.PRK. AZN, 15/1
BOA, HR. SYS, 2812/1
BOA, Y.A.HUS, 340/138
BOA, Y.PRK. UM, 33/59
BOA, Y.PRK. UM, 33/57
BOA, Y.PRK. UM, 34/33
BOA, Y.PRK. ASK, 109/69
BOA, DH. ŞFR, 438/83
BOA, Y.PRK. ASK, 45/ 97
BOA, DH. ŞFR, 486/27
BOA, DH. ŞFR, 486/27
BOA, DH. ŞFR, 481/93
BOA, DH. ŞFR, 481/31
BOA, DH. ŞFR, 481/93
BOA, DH. ŞFR, 482/82
BOA, DH. ŞFR, 52/344
BOA, DH. ŞFR, 481/4
BOA, DH. ŞFR, 540/60
BOA, DH. ŞFR, 572/32
BOA, DH. TMIK. M, 64/4
BOA, ŞD, 1482/2

Makale ve Kitaplar

Akçam, Taner, “*Ermeni Meselesi Hallolunmuştur*” Osmanlı Belgelerine Göre Savaş Yıllarında Ermenilere Yönelik Politikalar, *İletişim Yayınları*, İstanbul 2008

Akyüz, Gabriel, *Mardin İli'nin Merkez ve Civar Köylerinde ve İlçelerinde Bulunan Kiliselerin ve Manastırların Tarihi*, Resim Matbaacılık, İstanbul 1998

Albayrak, Kadir, *Keldaniler ve Nasturiler*, Ankara 1997

Askeri Tarih Belgeleri Dergisi, *Ermeni Belgeleri Özel Sayı 2*, Mart 1983, Yıl: 32, Sayı: 83, Ankara 1983

Askeri Tarih Belgeleri Dergisi, *Ermeni Belgeleri özel Sayı 3*, Ekim 1985, Yıl: 34, Sayı: 85, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1985

Atman, Sabri, *Asurlar Süryanileri*, Kaynak Yayınları, İstanbul 1997

Aydın-Suavi, Emiroğlu-Kudret, Özel-Oktay, Ünsal-Süha, *Mardin Cemaat Aşiret Devlet*, Toplumsal ve Ekonomik Vakfı Yayınları, İstanbul 2001

Bayburt, Deniz, “*Milli Mücadele Dönemi’nde Süryaniler*”, Gazi Akademik Bakış Dergisi, Cilt: 3, Sayı: 6, Yaz 2010, s. 45-72

Beysanoğlu, Şevket, *Anıtları ve Kitabeleri ile Diyarbakır Tarihi*, C.I-II, DBB Yayınları, Ankara 1998

Bilge, Yakup, *Süryaniler (Anadolu’nun Solan Rengi)*, İstanbul 1996

Bozan, Oktay, “*XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Mardin’de Amerikan Misyonerlerinin Faaliyetleri*”, Şarkiyat İlmî Araştırmalar Dergisi, Sayı: XII, Kasım 2014, s. 21-48

Çelik, Mehmet, “*1915’de Bir Tek Süryani’nin Bile Burnu Kanamadı*”, Zaman Gazetesi, 27 Nisan 2008, http://www.zaman.com.tr/roportaj_mehmet-celik-1915te-bir-tek-suryaninin-bile-burnu-kanamadi_681942.html, (erişim: 27.11.2014)

Çelik, Mehmet, *Süryani Tarihi I*, Ayraç Yayinevi, Ankara 1996

-----, “*Sözde Süryani Soykırımının Ayak Sesleri*”, 2023 Dergisi, Sayı: 64, s. 7

Çıkkı, Murat Fuat, *Naum Faik ve Süryani Rönesansı*, haz., Mehmet Şimşek, İstanbul 2004

Çiçek, Kemal, “*Birinci Dünya Savaşı ve Nasturi-Süryaniler*”, I. Uluslararası Mardin Tarihi Sempozyumu Bildirileri, Edit: İbrahim Özcoşar-Hüseyin H. Güneş, Mardin Tarihi İhtisas Kütüphanesi Yayınları, İstanbul 2006, 541-545

Dolabani, Hanna, *Antakya Süryani Kadim (Ortodoks) Kilisesi Patriklerinin Özgeçmişi*, Çev. Gabriel Akyüz, İstanbul 2006

-----, *Tarihte Mardin*, haz: Cebrail Aydın, İstanbul 1972

Dündar, Fuat, *Modern Türkiye’nin Şifresi: İttihat ve Terakki’nin Etnisite Mühendisliği (1913-1918)*, İletişim Yayınları, İstanbul 2008

Ertürk, Yaşar, *Büyük Oyunun Eski Perdesi Doğu, Güneydoğu ve Musul Üçgeni (1918-1923)*, IQ Kültür Sanat Yayınları, İstanbul 2007

Eryılmaz, Bilal, *Osmanlı Devleti’nde Gayrimüslim Tebaanın Yönetimi*, Risale Yayınları, İstanbul 1996

Faiz el-Hüseyin, *Martyred Armenia*, 1917

Gaunt, David, *Katliamlar, Direniş, Koruyucular*, haz. Ragıp Zarakolu, Belge Yayınları, İstanbul 2007

Günel, Aziz, *Türk Süryaniler Tarihi*, Diyarbakır 1970

Halacıoğlu, Ahmet, *1895 Trabzon Olayları ve Ermenilerin Yargılanması*, Bilgi Kültür Sanat Yayınları, İstanbul 2005

Hocaoğlu, Mehmet, *Arşiv Vesikalarıyla Tarihte Ermeni Mezalimi ve Ermeniler*, İstanbul 1976

Hür, Ayşe, “*Hoşgörü Tarihimizden Bir Yaprak Süryaniler*”, <http://www.suryaniler.com/konuk-yazarlar.asp?id=404>, (erişim tarihi: 01.12.2014)

Karpat, Kemal H., *Osmanlı Nüfusu (1830-1914) Demografik ve Sosyal Özellikler*, çev.; Bahar Tırnakçı, İstanbul 2003

-----, *Osmanlı ve Dünya*, Ufuk Kitapları, İstanbul 2001

Kocabaşoğlu, Uygur, *Kendi Belgeleriyle Anadolu’daki Amerika*, 19. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu’ndaki Amerikan Misyoner Okulları, Arba Yayınları, İstanbul 1989

Kurtcephe, İsrail, “*Birinci Dünya Savaşında Bir Süryani Ayaklanması*”, OTAM Dergisi, Sayı: 4, Ankara 1993, s.291-296

Küçük, Cevdet, “*Osmanlı Devleti’nde Millet Sistemi*”, Yeni Türkiye Dergisi (Ermeniler Özel Sayısı), c. XXXVIII, Ankara 2001, s. 692-701

Mehmetefendioğlu, Ahmet, *Sürgünden İntihara Dr. Reşid Bey’in Hatıraları*, İzmir 1992

Nacim, Jozef, *Türklerin Katlettiği 1915 Asur, Keldaniler ve Ermeniler*, çev: Rifat Öztürk, Mezopotamya Enstitüsü, 1999

Oral, Mustafa, “Mardin’ in Son Süryani Kadim Patriği Mar İgnatios III. İlyas Şakir Efendi”, Makalelerle Mardin IV, Haz: İbrahim Özcoşar, Mardin İhtisas Kütüphanesi Yayını, İstanbul 2007, s. 269-297

Özcoşar, İbrahim, *19. Yüzyıl Mardin Süryanileri*, Beyan Yayınları, İstanbul 2008

-----, “19. Yüzyılda Misyonerlik Faaliyetlerinin Süryani Kadimler Üzerindeki Etkileri”, Mevzuat Dergisi, Yıl: 11, Sayı: 133, Ocak 2009, (erişim: <http://www.mevzuatdergisi.Com /2009 /01a/02.htm>, 22.11.2014)

-----, “Papalığın Müdahalesi ve Süryani Kiliselerinde Bölünme: Keldani ve Süryani Katolik Patrikleri”, Ahmet Taşkın-Eyyüp Tanrıverdi-Canan Seyfeli, Süryaniler ve Süryanilik, C. I, Ankara, 2005, s. 268

Özdemir, Bülent, *Süryanilerin Dünü Bugünü I. Dünya Savaşı’nda Süryaniler*, TTK, Ankara 2009

Precheurs, Fr. Hyac. Simon des, *Kartal Yuvası Mardin’de Beklenmedik Felaket Ermeni-Asuri, Keldani Soykırımı*, Fransızca’dan tercime eden: Mehmet Baytımur, Peri Yayınları, İstanbul 2008

Sarı, Gökhan, *Ermeni Meselesi Işığında Süryaniler*, Barış Kitap, Ankara 2013

Sarısamam, Sadık, “Ömer Naci Bey Müfrezesi”, Ankara Üniversitesi, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Dergisi, Kasım 1995, No: 16, s. 503

Sasoni, Garo, *Kürt Ulusal Hareketleri ve 15.YY’dan Günümüze Ermeni-Kürt İlişkileri*, İstanbul 1992

Şemsettin Sami, “Diyarbakır”, Ka’mus’ul A’lam, Mihran Matbaası, İstanbul, 1306, 2206-2207

Tütenk, Mustafa Akif, “Diyarbakır’ın Son 60 Yıllık (1892-1952) Vakaları”, Kara-Amid Dergisi, II-III. Yıl, 2-4 Sayı, 1956-1957

Yılmazçelik, İbrahim, *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Diyarbakır*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1995

